

2-31 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

- **Πορεία πέντε αιώνων.**
Ψηφίδες από την ιστορία της Λέσβου.
Του Παντελή Αργύρη
- **Η Λέσβος των περιηγητών.**
Μαρτυρίες τριών αιώνων.
Του Παναγιώτη Παρασκευαΐδη
- **Ο πλούτος της Καλλονής.**
Φύση και βιότοποι της περιοχής.
Της Ραλλούς Κράλλη-Κωνσταντέλλη
- **Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου.**
Ενα μοναδικό μνημείο της φύσης.
Του Νικολάου Κ. Ζούρου
- **Παραδοσιακή αρχιτεκτονική.**
Η μορφή και η εξέλιξη των σπιτιών από τον 15ο αιώνα.
Του Γιώργου Γιαννουλέλλη
- **Αγιάσος και Ασόματος.**
Οικισμοί-κοσμήματα της Λέσβου.
Της Βούλας Μποζινέκη-Διδώνη
- **Οικιστική ανάπτυξη.**
Η εξέλιξη της Μυτιλήνης σε εμπορικό κέντρο της Ανατολής στα τέλη του 19ου αιώνα.
Της Ιωάννας Σωτηρίου-Δωροβίνη
- **Αστική Αρχιτεκτονική.**
Κατοικίες, ιδιωτικά και δημόσια κτίρια της Μυτιλήνης.
Της Ιωάννας Σωτηρίου-Δωροβίνη
- **Βιομηχανικά κτίρια.**
Ελαιοτριβεία και σαπωνοποιεία με επιβλητική αρχιτεκτονική προσαρμοσμένη στον περιβάλλοντα χώρο.
Του Νίκου Σηφονάκη
- **Τα μεσαιωνικά κάστρα.**
Ιστορία και αρχιτεκτονική των σωζόμενων φρουρίων της Λέσβου.
Της Χριστιάνας Λούπου-Ρόκου.
- **Μεταβυζαντινοί ναοί.**
Μνημεία παραδοσιακής ελληνικής αρχιτεκτονικής.
Της Μαρίας Τσιτσιμάνη
- **Δύο σχολικά κτίρια.**
Δείγματα της αξιόλογης αρχιτεκτονικής των σχολείων της Λέσβου.
Της Μαρίας Ταπανλή-Δανιά
- **Περίπατος στους ελαιώνες της Λέσβου.**
Των Χριστίνας Γιούργα
Αγγέλας Λούμου

Εξώφυλλο: Λέσβος, Μύλυβος. Γενική άποψη (αεροφωτογραφία) από τα ανατολικά (φωτ.: από το βιβλίο «Αγίαο», εκδ. «Μέλισσα»).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Πορεία πέντε αιώνων

Ψηφίδες από την ιστορία της Λέσβου

Αποψη του λιμανιού της πόλης της Μυτιλήνης στα τέλη του περασμένου αιώνα. Διακρίνονται το τελωνείο, εντυπωσιακά αρχοντικά και στην κορυφή του λόφου το κάστρο.

Του Παντελή Αργύρη

Δικηγόρου - ιστορικού

Η ΒΙΑΙΗ ενσωμάτωση της Λέσβου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1462) επαναπροσδιόρισε την κοινωνικοοικονομική φυσιογνωμία, την οικιστική διάρθρωση και τη γεωπολιτική της θέση. Αγκυροβολημένη πλάι στη μικρασιατική ακτή, τον άλλοτε «Μυτιληναίων αιγιαλόν» και κάτω από τη χερσόνησο της Οδης, διάσπαρτη από κάστρα και ασφαλή λιμάνια, η νήσος θεωρήθηκε από την Υψηλή Πύλη και ήταν στρατηγικό σημείο για τη διενέργεια ή την αποτροπή πολεμικών επιχειρήσεων και αργότερα εμπορικός κόμβος, όπου διασταυρώνονταν τα εμπορικά δρομολόγια της Μεσογείου.

Τα μεγέθη και οι αποστάσεις οικονομολογούν την προνομακική θέση που κατέχει στο Αρχιπέλαγος. Μεγάλη, ορεινή και δασώδης, «πολύκαρπος και ποικιλόκαρπος», καλύπτει έκταση 1.614 τετρ. χλμ. Απέχει από το στενό του Ελλησπόντου 120, από τη Σμύρνη 105 και από τις σημερινές Κυδωνίες ελάχιστα ναυτικά μίλια.

Οι πλούσιοι, σε αλιεύματα, κόλποι της Καλλονής και της Γέρας και

τέσσερις οροσειρές, του Λεπέτουμενου, του Ολύμπου, του Ορδουμενου και της Αμαλής, διαιρούν τη Λέσβο σε ισάριθμα γεωγραφικά διαμερίσματα και οικιστικά σύνολα.

Μαρτυρημένη από την αρχαιότητα η καλλιέργεια της ελιάς καθορίζει μέχρι και σήμερα τη φύση και την έκταση των αγροτικών δραστηριοτήτων, συμπροσδιορίζει τις κοι-

Επιμέλεια αφιερώματος:
ΒΟΥΛΑ ΜΠΟΖΙΝΕΚΗ - ΔΙΑ-ΝΗ

νωνικές δομές, τους ρυθμούς ζωής, την κατανομή του πληθυσμού και τις θέσεις των οικισμών.

Αρχαιακές πηγές και περιηγητικά κείμενα μνημονεύουν για τους αιώνες της οθωμανοκρατίας, την παραγωγή, επίσης, σταφυλιών κυρίως στην πεδιάδα της Καλλονής, στην Πέτρα και τη Μήθυμνα, εξαιρετικού κρασιού, σιτηρών που καλλιεργούνταν σχεδόν μέχρι τα μέσα του 19ου αι., βελανιδιών για την κατεργασία των δερμάτων, αλατιού, ρετινιού, αλλά και κτηνοτροφικών προϊόντων που οι ταξιδιώτες τα έβρισκαν πλούσια στα βοσκοτόπια του Σιγρίου, της Ερεσού και του Μανταμάδου.

Το περιορισμένο, αλλά καλά οργανωμένο, για την εποχή εμπόριο και μια τάξη Ελλήνων εμπόρων που άρχιζε να υιοθετεί τις συναλλακτικές συνήθειες των Γενοβέζων, μέσα στο αστικό κέντρο της Μυτιλήνης, χαρακτήριζαν την προ-οθωμανική κατάσταση που σφράγιζε η αυθεντία των Γατελούζων.

Η κατάκτηση από τους Οθωμανούς θα αποδιάρθρωσει τον αστικό κοινωνικό ιστό, που υπό άλλους ιστορικούς όρους θα εισήγαγε τη Λέσβο στον κόσμο των νεωτέρων χρόνων. Η Πύλη υπολογίζοντας σωστά την επικινδυνότητα των αστικών στρωμάτων, θα διαλύσει το εξαρτημένο από τη γενοβέζικη διοίκηση, ελληνικό εμπορικό στρώμα, τμήμα του οποίου θα μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη.

Στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα οι οριακές οικιστικές αναστατώσεις ακολουθούν την αυξανόμενη παρουσία των Οθωμανών στα παράλια αστικά κέντρα (Μυτιλήνης, Μολύβου) ή σε ακαίεες στρατηγικές θέσεις (Σίγρι) και βέβαια επηρεάζονται από τη συχνότητα των πειρατικών επιδρομών. Ετσι, στο ορεινό τρίγωνο του Ολύμπου οι αγροτικοί συνοικισμοί, Μέγα Χωρίον, Νέον Χωρίον, Ανω και Κάτω

Ο οικισμός Κάτω Τρίτος και ο Κόλπος της Γέρας. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα είναι ονομαστός για τις ιαματικές πηγές στη θέση «Θέρμα» και για τα ψάδια και τα θαλασσινά του που έκαναν πιο πολυτελή τα γεύματα των Ρωμαίων αυτοκρατόρων.

Χωρίον κ.τ.λ., που επιβιώνουν μακριά από τον διπλό φόβο Οθωμανών και κουρσάρων, θα αναβάλουν μέχρι τον 19ο αι. τη δημιουργία παράλιου αστικού κέντρου. Αρκετά χωριά θα κρατηθούν στην πρώτη μεσογειακή ζώνη, όπως η Μόρια, ο Αφάλωνας, η Θέρμη, τα Μιστεγνά, ο Μανταμάδος, η Συκαμιά, ο Πολίχιντος, η Ερεσσός, οι οικιστικές συστάδες της Γέρας, κ.τ.λ. σε αποστάσεις που δεν υπερβαίνουν τα 5 χλμ. από τη θάλασσα.

Η μεταγενέστερη επέκταση της εγκατάστασης (μέσα 17ου αι.) των Οθωμανών στο εσωτερικό της νήσου, κυρίως γύρω από τα πεδινά εδάφη που περιβάλλουν τον κόλπο της Καλλονής συμπίπτει με την ύφεση της γεωγραφικής εξάπλωσης της αυτοκρατορίας. Τον συμπληρωματικό εποικισμό θα ευνοήσουν η γειτνίαση με τη μικρασιατική ακτή και η έλξη που ασκεί η εύφορη λεσβιακή ενδοχώρα.

Πληθυσμός, οικονομία

Δημογραφικές πληροφορίες έχουμε μόνο στον 17ο αι. δεν εγγυώνται όμως παρά μια αδρή προσέγγιση των πληθυσμιακών μεταβολών που επέφερε η κατάκτηση. Μια πρόχειρη καταγραφή ανεβάζει το οθωμανικό στοιχείο στο 5% του συνολικού πληθυσμού. Οι ίδιοι πε-

ριγηγτές διαπιστώνουν, εξάλλου, συντριπτική την πλειοψηφία του χριστιανικού πληθυσμού στην πόλη της Μυτιλήνης.

Διαφωτιστική είναι, επίσης, η περιγραφή της οικιστικής διάρθρωσης, η οποία συγκρινόμενη με τις λεπτομερέστερες περιγραφές των ιστοριοδιφών του 19ου αι. επιτρέπει στον μελετητή να διαπιστώσει ποιοι από τους οικισμούς διατηρήθηκαν, επεκτάθηκαν, συγχωνεύθηκαν ή τελικά διαλύθηκαν. Ενδεικτικά, ο Μανταμάδος και το Σίγρι εμφανίζονται ερημωμένα, η Αγιάσος

«μικρά κώμη», η Επισκοπή της Στρογγύλης προκαλεί ερωτηματικά, ενώ τα χωριά «Αμπελιώτης», «Τριάντα», «Άγιος Λεόντιος» στην πεδιάδα της Καλλονής, το «Μαννούλλον», ο «Πύργος» και η «Αλώπηξ» στο Μανταμάδο, καθώς και ο «Ανδρονικάδος» πλάι στα παράκοιλα, απουσιάζουν από τις τοπογραφίες του 19ου αι.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αι. παρά τη μαρτυρημένη διακίνηση πολλών εξαγωγικών προϊόντων (σιτάρι, κρασί, αλάτι, ρετσίνα) το λάδι είναι που διατηρεί υψηλή ζήτηση, κυ-

ρίως στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Στο πλαίσιο της σταδιακής εφαρμογής των διομολογήσεων, που χρονολογούνται από την εποχή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή, Γάλλοι έμποροι θα εγκατασταθούν στην πόλη της Μυτιλήνης, θα οργανωθούν γύρω από το γαλλικό υποπροξενείο και παρά τις ανωμαλίες που θα προκαλέσει το εκτεταμένο λαθρεμπόριο, το εμπόριο λαδιού προς Μασσαλία, θα υπαχθεί στους όρους λειτουργίας του διεθνούς εμπορίου.

Η μερική νομιμοποίηση της ναυτιλιακής δραστηριότητας των Ελλήνων, απόρροια της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊνταρτζή, η συγκρότηση του εμπορευόμενου ελληνισμού στη Ν. Ρωσία, η συνομιλούμενη προστασία των Ορθοδόξων και η περιορισμένη αναδιοργάνωση που επιχειρήσε ο Σελίμ Γ' στα τελευταία χρόνια του 18ου αι. συμπληρώνουν το πλαίσιο των μεταβολών. Ετσι, η γεωγραφική εμπορική ενότητα θα μετασηματιστεί σε λανθάνουσα εθνική ενότητα: η ανταλλαγή εμπορευμάτων θα προωθήσει την επικοινωνία των ομοεθνών και μέσα στο διεθνές εμπορικό δίκτυο θα αναπτυχθεί το ελληνικό πρακτορικό και ναυτιλιακό δίκτυο μεταμορφωμένο τώρα σε πλέγμα εθνικών συμφερόντων που

Χάρτης της Λέσβου, του πλούσιου και τρίτου σε έκταση ελληνικού νησιού.

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Συνέχεια από την 3η σελίδα

υπερβαίνει και τον έλεγχο και τα όρια της αυτοκρατορίας.

Οι πόροι που εισρέουν στη νήσο από τον ελληνισμό της Μαύρης Θάλασσας, καθώς και τα μετρητά που συσσωρεύονται στα χέρια των γαιοκτημόνων, που νοικιάζουν τους φόρους, επιτρέπουν τη διοχέτευσή τους στις αγοραπωλησίες χωραφιών, στην οικοδόμηση εκκλησιών, σπιτιών και στις εισαγωγές ειδών στολισμού. Οι αφιερώσεις κτημάτων στις Μητροπόλεις και το «ξενοδοχείο» – προδρομικό μόρφωμα των εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων μέσω των διαθηκών, θα αυξήσει την έγγυα περιουσία της τοπικής εκκλησίας, αλλά θα οξύνει τα προβλήματα που γεννάει η φύση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Παιδεία

Στον τομέα της παιδείας επί Αρχιερατείας του Ανθίμου Βερτουμή, αξιοποιήθηκε η προσφορά του Κωνσταντινουπολίτη άρχοντα Καπού-Κεχαγιά Σταυράκη Σταυράκογλου και αγοράστηκε η οικοπεδική έκταση στην οποία κτίστηκε ελληνικό σχολείο υπό το όνομα «Καινόν Φροντιστήριον επί το διδάσκεισθαι πάντας τους βουλομένους και παιδεία ερώντας δωρεάν και αμισθί τα τε εκκλησιαστικά και θεία και τα θύραθεν ελληνικά μαθήματα και διδάγματα». Στα 1773 ιδρύεται η Αγιάσος Σχολή, όπου φέρεται να διδάσκει ο Ακίνδυνος Ιβηρίτης και στα 1795 στο Πλωμάρι όπου διέπρεψε ως διδάσκαλος ο Θεόφιλος Ραϊσόπουλος. Η ίδρυση αργότερα Ελληνικής Σχολής στον περίβολο της Μητρόπολης Μηθύμνης από τον «εκ μεγαλονήσου Κύπρου» Πανάρετο (1801) συνεχίζει την αναγέννηση της παιδείας στο βόρειο τμήμα της Λέσβου.

Μια άλλη παράλληλη πρωτοβουλία που αποσκοπούσε στην οργάνωση κοσμικής καθαρά παιδείας ανέλαβε τα χρόνια εκείνο ο Βενιαμίν ο Λέσβιος (1762–1824), που πρότεινε την ίδρυση διδαστηρίου στη Μυτιλήνη (1812) κατά τα πρότυπα του Ελληνομουσείου των Κυδωνιών, όπου δίδασκε. Το 1832 κατασκευάζεται «μεγαλοπρεπές διδαστήριον» στην Αγ. Παρασκευή, «άρχεται δε ο χρυσούς αιών των γραμμάτων».

Μεταρρυθμίσεις

Το 1813 η Ελληνική Αντιβασιλεία θα τοποθετήσει τον Αγγελο Ρωμανό πρώτο διπλωματικό αντιπρόσωπο στη Μυτιλήνη (1834). Η επίσημη σύνδεση του ελληνικού Βασιλείου με τα μικρότερα κέντρα του Ελληνισμού δεν στόχευε μόνο στην εξυπηρέτηση των Ελλήνων υπηκόων, διαμόρφωνε παράλληλα ένα ιστορικό, μέσω των εμπορικών διασυνδέσεων.

Το διάταγμα του Γιουλχανέ (=Ροδοκήπου) (1839) που εξήγγειλε ο Σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ, σημειώνει συμβατικά την έναρξη μιας σειράς νομοθετικών, διοικητικών και στρατιωτικών μεταρρυθμί-

Οι ιστορίες που διηγούνται στα καφενεία της Λέσβου από το παρελθόν, κλείνουν τον μόχθο μιας ζωής, συχνά γεμάτης στέρησης. Υπήρχαν όμως τότε άλλες χαρές, σου λένε γελαστά με το γνήσιο και συχνά περιπαικτικό πνεύμα τους (φωτ.: Δ. Ταλιάνης από το βιβλίο «ΛΕΣΒΟΣ. Από τη Σαπφώ στον Ελύτη», εκδ. Δήμου Μυτιλήνης, 1995).

σεων, οι οποίες στεγάστηκαν κάτω από τον όρο Τανζιμάτ (=Αναδιοργάνωση).

Η έναρξη του Τανζιμάτ σηματοδοτεί τη μετάβαση του Ελληνισμού της Μικρασίας και του Αρχιπελάγους προς μια ιστορική φάση, στην οποία θα διασταυρωθούν και θα αλληλοϋποστηρίχθουν ο αστικός μετασχηματισμός, η εθνική συνείδηση και η προσδοκία της ενσωμάτωσης με την Ελλάδα.

Ανάμεσα στα 1850–1870 οι λεσβιακές κωμοπόλεις είχαν αποκρυσταλλώσει τα βασικά πολεοδομικά τους γνωρίσματα, πολλά από τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα. Το ελληνικό στοιχείο της Μυτιλήνης θα επεκταθεί προς τη νότια πλευρά της πόλης, θα αναπτύξει το νότιο λιμάνι και θα διαφοροποιηθεί από το οθωμανικό στοιχείο που θα παραμείνει στάσιμο, σχεδόν περιχαρακωμένο στο βόρειο τμήμα. Στο μεταξύ η οργάνωση του θαλάσσιου εμπορίου μέσα σε συνθήκες ασφάλειας και η συνειδητοποίηση του ρόλου των ακαίων οικισμών επιτάχυναν τη διάλυση των ορεινών οικιστικών συστάδων. Οι αγροτοκτηνοτροφικές όμως κωμοπόλεις (Μανταμάδος,

Καλλονή, Μόρια, Μυστεγνά, Συκαμιά, Ερεσός, Βρίσα, Αγιάσος, Πολιχνίτος), στηριγμένες στην ελαιοπαραγωγή ενδοχώρα κράτησαν τον πληθυσμό και επεξέτειναν τις βασικές οικονομικές τους δραστηριότητες, ακολουθώντας τις διαδικασίες των κοινωνικών μετασχηματισμών, βασιζόμενων στη συγκρότηση τοπικών αγορών.

Οι μικρές αποστάσεις από τη θάλασσα παρείχαν στις κωμοπόλεις αυτές εύκολη πρόσβαση. Η εξάρτηση των επίγειων από τις κωμοπόλεις, απέτρεψε τις οικιστικές αναστατώσεις. Έτσι, η παράκτια περιφέρεια δεν γνώρισε στη διάρκεια του 19ου αι. την εμφάνιση νέων αστικών κέντρων, εκτός εκείνου του Πλωμαρίου, που από Σκάλα έγινε οργανωμένη πόλη και διεκδίκησε γρήγορα τη διοικητική της αυτονομία.

Βρισκόμαστε στην περίοδο όπου το ελληνικό στοιχείο αναλαμβάνει ουσιαστικά τη διοίκηση των οικισμών.

Στο μεταξύ (1874) είχε κυκλοφορήσει η μέχρι τότε αρτιότερη αν και «Συνοπτική Ιστορία της Λέσβου και τοπογραφία αυτής» από τον Σταύρο Γ. Τάξη. Ο προσεκτι-

κός ιστοριοδίφης αναβιβάζει τον πληθυσμό της Λέσβου στις 120.000, ενώ το 1840 σύμφωνα με επίσημη οθωμανική απογραφή ήταν 72.000. Η αύξηση του πληθυσμού συντελέστηκε παρά τις καταστροφές που έπληξαν τη Λέσβο. Πρόκειται για το μεγάλο «κάψιμο» των λιόδεντρων το 1850, συνέπεια της τρομακτικής παγωνιάς και των σεισμών του 1867, που ξεσπίτωσε τους 60.000 από τους 90.000 κατοίκους, πολλοί από τους οποίους μετανάστευσαν στη Μικρά Ασία.

Βιομηχανία

Η συσσώρευση κεφαλαίων που προωθούν οι νέες παραγωγικές δυνάμεις, η είσοδος του ατμού στα εργοστάσια, κ.τ.λ., καθώς και η αύξηση των εξαγωγών μέσα στην ενιαία σχεδόν αγορά της αυτοκρατορίας και της Μεσογείου, συνάπτεται εδώ με την κάθετη βιομηχανική επένδυση. Το 1912 η Λέσβος έχει 110 ατμοκίνητα ελαιοτριβεία, 42 σαπωνοποιεία, 6 πυρηνελουργεία και 25 βυρσοδεψεία, των οποίων η διασπορά στον χώρο είναι ανάλογη με τη γεωγραφική κατανομή των 11.000.000 περίπου ελαιοδέντρων.

Τυπικοί εκπρόσωποι της νέας γενιάς επιχειρηματιών προσαρμοσμένων στις συνθήκες της μεγάλης αγοράς προέρχονται από τις οικογένειες Κουρτζή, Μουζάλα, Βασιλείου (Μυτιλήνη), Σουρλάγκα (Γέρα), Παπουτσάνη, Τραγάκη (Πλωμάρι), κ.ά., των οποίων οι δραστηριότητες φθάνουν μέχρι τις Βάρνα, Οδησό, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια, κ.τ.λ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Κουρτζήδων, των οποίων οι επιχειρήσεις –τυπικό παράδειγμα οριζόντιας καπιταλιστικής επένδυσης– καλύπτουν την πρωτογενή και δευτερογενή παραγωγή, τις μεταφορές (ακτοπλοία Αιγαίου), το χρηματιστηριακό κεφάλαιο (Τράπεζα Μυτιλήνης) και τον Τύπο (εφημερίδα «Λέσβος»).

Πλήρης εξάρτηση της δευτερογενούς από την αγροτική παραγωγή, μικρομεσαία για τα μέτρα της εποχής βιομηχανική ανάπτυξη, δημογραφική σταθεροποίηση των κωμοπόλεων της λεσβιακής ενδοχώρας, απουσία συμπαγούς εργατικού στρώματος, άνισοι ρυθμοί εξέλιξης και ανθεκτική σύζευξη των αστικών με τους προ-αστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, αποτελούν τα βασικά γνωρίσματα των κοινωνικοοικονομικών δεσμών της Λέσβου στο δεύτερο μισό του 19ου αι.

Η απελευθέρωση μετακίνησε τη Λέσβο από το κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περιφέρεια της ελλαδικής επικράτειας και την εισήγαγε σε μια περίοδο (1912–1940), όπου οι κεκτημένες ταχύτητες και οι ιστορικές συνέχειες με δυσκολία λειτουργούν ως αντίβαρο στις υφέσεις που δημιουργούν οι μετατοπίσεις των εμπορικών αξόνων και τα ιστορικά γεγονότα, όπως οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Ρωσική Επανάσταση και η Μικρασιατική καταστροφή.

Αποψη της Μυτιλήνης και του λιμανιού της. Εγχρωμη λιθογραφία που έγινε μεταγενέστερα βάσει χαλκογραφίας του Choiseul-Gouffier (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα).

Η Λέσβος των περιηγητών

Μαρτυρίες τριών αιώνων

Του **Παναγιώτη Παρασκευαΐδη**

Φιλολόγος, ιστορικού

Η ΛΕΣΒΟΣ λόγω μεγέθους, παραγωγικότητας και εμπορικής και ναυτιλιακής δραστηριότητας αποτελούσε στο ύστερο Βυζάντιο, και κατά την τουρκοκρατία, κέντρο το οποίο σχετιζόταν ποικιλομόρφως με κοντινά και μακρινά λιμάνια. Αυτό προϋπέθετε και κάποια γραφειοκρατική οργάνωση, ύπαρξη αρχείων με κώδικες, έγγραφα κ.λπ., στα οποία φυσικά αποτυπώνονταν και η οικονομική και κατ' επέκταση η κοινωνική κατάσταση των κατοίκων.

Η άλωση της Λέσβου από τον Μωάμεθ Β' το 1462 και η πολύμορφη καθυστέρηση που σημειώθηκε σε πολλούς τομείς τους δύο πρώτους αιώνες της υποδούλωσής της στους Τούρκους, είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή των αρχείων αυτών. Από τον 17ο και ιδίως από τον 19ο αιώνα διασώθηκαν πολλά έγγραφα, τα οποία διαφωτίζουν ικανοποιητικά το παρελθόν. Δεν θα είχαμε όμως ολοκληρωμένη εικόνα της ζωής και της

κοινωνίας της Λέσβου, αν έλειπαν τα περιηγητικά κείμενα. Μόνα τους, μετά βέβαια τον έλεγχο αξιοπιστίας τους, μας δίνουν μια μερική μεν και προσωπική καταγραφή γεγονότων και απόψεων, αλλά ταυτόχρονα εμψυχωμένη απ' την προσωπικότητα του συγγραφέα τους. Αποτελούν, δηλαδή, πολύτιμα και ούτως ή άλλως ενδιαφέροντα βοηθήματα για την γνωριμία του τόπου και των κατοίκων του.

Πολλοί είναι οι περιηγητές που επισκέφθηκαν τη Λέσβο, είτε για ορισμένο σκοπό (εντεταλμένη συλλογή πληροφοριών, απόκτηση αρχαιοτήτων, σπουδή της Ανατολής κ.λπ.), είτε γιατί περνούσαν τυχαία απ' το νησί ή είχαν λόγους να ασχοληθούν μαζί του και να καταγράψουν τις εντυπώσεις τους.

Οι περισσότεροι είναι σπουδασμένοι και επομένως ξέρουν την ιστορία και το παρελθόν της Λέσβου. Εχουν διαβάσει, λίγο ή πολύ, για τη Σαπφώ, τον Αλκαίο, τον Πιπτακό και γενικά τον αιολικό πολιτισμό και συχνά, ιδίως όταν η

Συνέχεια στην 6η σελίδα

Γυναίκα της Μυτιλήνης. Εγχρωμη λιθογραφία του βαρόνου του Στάκελμπεργκ, 19ου αιώνα (πηγή: «Λέσβος η Αιολική», εκδ. «Αστερισμός»).

Αποψη της Μυτιλήνης, από τον Karl Rottman. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται η τοξοστοιχία του υδραγωγείου των χρόνων του Αδριανού. Στο βάθος δεσπόζει το κάστρο (πηγή: «Ιστορικόν Λεύκωμα της Επανάστασης», εκδ. «Εκδοτική Αθηνών»).

Συνέχεια από την 5η σελίδα

παραμονή τους είναι σύντομη και δεν προλαβαίνουν να δουν πολλά πράγματα, γράφουν ή αντιγράφουν από βιβλία Ιστορίας ή άλλων περιηγητών για το λεσβιακό παρελθόν.

Μαρτυρίες

Όσοι έχουν ιδιαν αντίληψη του τόπου, δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Η αρχική ανέχεια των Λεσβίων, η φτωχική ενδυμασία και τα ταπεινά σπίτια τους δεν είναι βέβαια ό,τι χρειάζεται για να εντυπωσιαστούν οι Ευρωπαίοι επισκέπτες. Υπάρχουν όμως πολλά πράγματα στο νησί, που αλλού τα βρίσκουν πολύ σπάνια ή και καθόλου. Πρώτα πρώτα οι αναλλοίωτες μέχρι σήμερα φυσικές καλλονές και το θαυμάσιο κλίμα του. «Ο αέρας ήταν ζεστός και γλυκός σαν βάλαμο και μυρωμένος με τα φρέσκα ανοιξιάτικα λουλούδια...», γράφει η Αγγλίδα Μποφόρτ. Υστερα οι άφθονες αρχαιότητες, που βέβαια πολλοί απ' τους περιηγητές φρόντισαν να λεηλατήσουν και να αποκομίσουν, άλλοι συστηματικά και άλλοι ερασιτεχνικά. Η ίδια η Μποφόρτ ήταν μάρτυρας μιας τυχαίας εύρεσης αγαλμάτων.

«Σπασμένα κομμάτια από όμορφες μαρμάρινες μορφές συχνά βρίσκονται κάτω από το χώμα σ' αυτήν τη κλασική γη. Είδαμε δυο ωραία κεφάλια, που λίγο πριν είχαν βγει από το χώμα...».

Όλοι όσοι μαθαίνουν την ύπαρξη των αγρίων ιππαρίων της Λέ-

σβου, των «Μυντιλήδων», που δυστυχώς εξαφανίσθηκαν, εντυπωσιάζονται.

«Επίσης, έχει αρκετά ζώα όλων των ειδών και ειδικά ένα είδος μικρών αλόγων, που σπάνια περνούν τις έντεκα παλάμες κι όμως είναι ακούραστα να σκαρφαλώ-

νουν πάνω στα βουνά για ολόκληρες μέρες με ευκινησία αγρίων γιδιών», γράφει ο Μάνταγε, κόμης του Σάντουϊτς.

Η οικονομική ανάπτυξη και τα πλούτη που απολάμβαναν οι Λεσβιοί, παρά την τουρκική καταπίεση και αρπακτικότητα, δεν εξουδετέρωσαν την πικρή πραγματικότητα, ότι δηλαδή έλειπε η αξιοπρέπεια και «αρετή», που είπε και ο Ομηρος, αφού έλειπε η ελευθερία. Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο που αναφέρει ο Γάλλος περιηγητής Νταβεσιέ Ντε Ποντ, για τη διακοπή της διασκέδασης σ' ένα γάμο από τον Αγά, επειδή ενοχλήθηκε από το θόρυβο.

«Ο οικοδεσπότης βαθιά πληγώθηκε και σαν αποκορύφωμα της ταπείνωσης προσκλήθηκε την επομένη μπροστά στον Αγά, κατσαδιάστηκε άγρια και απειλήθηκε με βαρύ πρόστιμο...».

Ετσι εξηγείται ο μεγάλος λόγος που είπε μια απλή χωρική της Λέσβου, η οποία είχε την τύχη να ζήσει και να θυμάται τη μέρα της απελευθέρωσης του νησιού το 1912. «Η μεγαλύτερη χαρά της ζωής μου δεν ήταν ούτε η παντρεία μου ούτε η απόκτηση των παιδιών μου. Ήταν η λευτεριά μας απ' τη σκλαβιά».

Χάρτης της Μυτιλήνης από τον Peeters (Jacques) Autwerp c. 1690. (Συλλογή Τ. Παπουτσάνη).

Λευκοτσικνιάς στους υγρότοπους του κόλπου της Καλλονής όπου έχουν καταγραφεί 252 είδη πουλιών. Από αυτά, 87 προστατεύονται από διεθνείς συμβάσεις και 101 είδη φωλιάζουν στους υγρότοπους και στην ευρύτερη περιοχή (φωτ.: Richard Brooks από το βιβλίο «Καλλονή», εκδ. «Τοπίο», 1999).

Οι υγρότοποι της Καλλονής συγκαταλέγονται στους 10 πιο σημαντικούς υγρότοπους της Ευρώπης από την άποψη της ποικιλίας αλλά και της μοναδικότητας των ειδών τόσο της χλωρίδας όσο και της πανίδας. Είναι ενταγμένοι στο ευρωπαϊκό δίκτυο προστασίας «Φύση 2000 (natura 2000)» και αποτελούν μια από τις πιο βασικές παραμέτρους ανάπτυξης του οικότουρισμού στο δήμο Καλλονής.

Ο πλούτος της Καλλονής

Φύση και βιότοποι της περιοχής

Της Ραλλούς Κράλλη - Κωνσταντέλλη

ΟΤΑΝ το αυτοκίνητο διατρέχοντας την κεντρική οδική αρτηρία του νησιού, που ξεκινά από τη Μυτιλήνη και φτάνει στο Μόλυβο, πλησιάζει στο μέσον της διαδρομής, τα βουνά λιγοστεύουν, χαμηλώνουν και τις σκοτεινές σιλουέτες του μεγάλου τσαμλικιού (πευκώνα) διαδέχονται οι απαλές, ανοιχτόχρωμες, θηλυκές γραμμές του κάμπου της Καλλονής.

Τα χρώματα κυπαρισσιά, λαδιά, έως το ανοιχτό κίτρινο και γήινα καφετιά, χάλκινα έως το βαθύ πορφύρο. Αριστερά ο Κόλπος Καλλονής. «Πυρραίων Εύριπος» ονομαζόταν στην αρχαιότητα, από το όνομα της

παράκτιας αρχαίας Πύρρας. Η πόλη αυτή μαζί με την Αρίσβη ήταν οι δυο αρχαίες πόλεις, πρόγονοι της σημερινής Καλλονής, που συμπλήρωναν με τη Μυτιλήνη, τη Μήθυμνα, την Αντίσσα και την Ερεσό, την εξάπολη της Λέσβου, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος.

Η Καλλονή με τους οικισμούς της σήμερα (Αγρα, Παράκοιλα, Αργιανά, Κεράμι, Παπιανά, Σκάλα, Αρίσβη, Δάφια, Φίλια, Σκαλοχώρι, Ανεμώτια) βρίσκεται ακριβώς στο κέντρο της Λέσβου. Τόπος που κατοικήθηκε και κατοικείται πυκνά από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα λόγω του φυσικού πλούτου του. Η πεδιάδα των

Συνέχεια στην 8η σελίδα

Το λουλούδι του «ροδόδενδρου», θάμνου που σε όλη την Ευρώπη φύεται μόνο στο εξαιρετικού αισθητικού κάλλους δάσος ανάμεσα στα δημοτικά διαμερίσματα Παρακοίλων και Ανεμώτιας (Ποταμιάς) του δήμου Καλλονής (φωτ.: Χριστόφορου Μανδηλά).

Συνέχεια από την 7η σελίδα

100 τετραγωνικών χιλιομέτρων και ο Κόλπος της προσδιόρισαν και προσδιορίζουν και σήμερα σημαντικά τη φυσιογνωμία και την οικονομία του τόπου.

Σήμερα η περιοχή της Καλλονής αποτελεί το οικοτουριστικό κέντρο του νησιού. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον θαλάσσιο οικοσύστημα με εσωτερικό κόλπο που επικοινωνεί με το Αιγαίο μέσω στενού διαύλου παραμένει πλούσιο σε αλιεύματα από τα οποία τα οστρακοειδή και η σαρδέλλα είναι μοναδικά και ονομαστά σ' ολόκληρο τον κόσμο. Αλλοτε γέμιζαν τις αγορές της Οδησσοῦ, της Σμύρνης και έφταναν στο Νότο μέχρι την Αλεξάνδρεια.

Ελαιώνες, αμπέλια, εσπεριδοειδή, καρποφόρα, κηπευτικά, σιτηρά έδιναν και δίνουν στους ανθρώπους της ευρύτερης περιοχής της Καλλονής την ασφάλεια της επιβίωσης. Ο μεγάλος φυσικός της πλούτος δεν εξαντλείται όμως μόνο στις καλλιέργειες.

Παράδεισος

Μια εξαιρετική γαιοχαρτογραφία με εσωτερικά στάσιμα και κινούμενα νερά, ποταμούς, εκβολές, δέλτα, λασπώδεις και αμμώδεις λιμνοθάλασσες, θαλάσσιες περιοχές, θαλάσσιες γλώσσες, αλίπεδα και αλατούχες στέπες, νησίδες, απόκρημνες βραχώδεις ακτές, χερσότοπους, θάμνους, φρύγανα, δάση τραχείας πεύκης και βελανιδιές, και με πολύ σημαντικούς υγροτόπους προσφέρεται ως ένας τόπος, όπου τα ζώα και τα πουλιά εξασφαλίζουν τη δική τους επιβίωση.

Στο σταυροδρόμι της Μεσογεί-

Ψαράδες στον κόλπο της Καλλονής, τον οποίο πρώτος μελέτησε ο Αριστοτέλης, καταγράψαντας τα θαλασσινά του, ψάρια και όστρακα. Ο κόλπος αυτός αποτελεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θαλάσσιο οικοσύστημα και είναι πασίγνωστος για τους περίφημους κέφαλους, κυρίως όμως για τα μοναδικά στον κόσμο χτένια και τις σαρδέλες. Η νοστιμιά των ψαριών του θεωρείται ιδιαίτερη γαστριμαργική εμπειρία για τους επισκέπτες της Λέσβου (φωτ.: Δημήτρης Ταλιάνης από το βιβλίο «Λέσβος», εκδ. «Τοπίο», 1999).

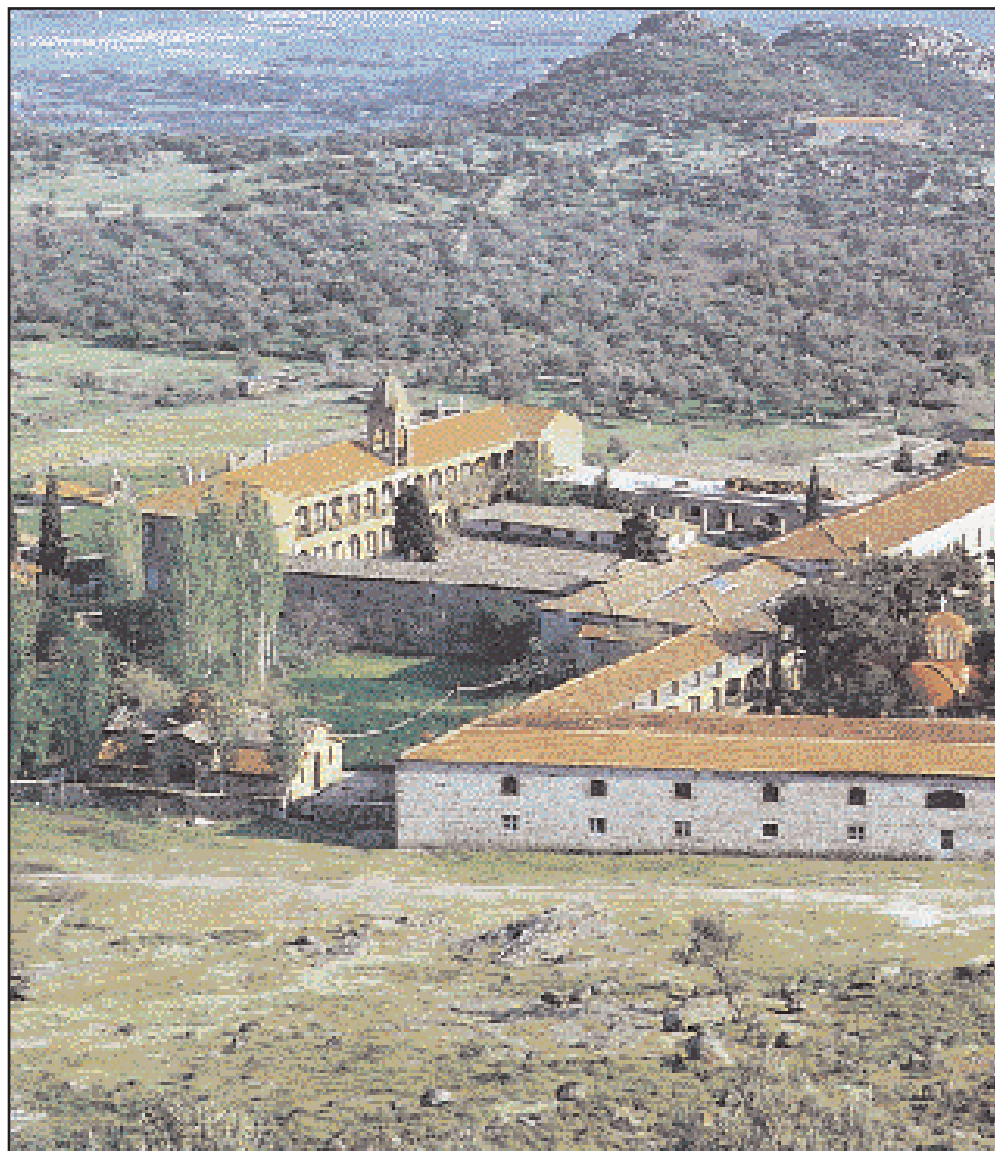

ου, τη Λέσβο, σταθμό της Δύσης προς τα παράλια της Ανατολής και του Βορρά προς την Αφρική, οι υγρότοποι του κόλπου της Καλλονής αποτελούν το φυσικό σταθμό για ένα πλήθος πουλιών που ταξιδεύουν στους δικούς τους δρόμους τηρώντας σταθερές συνήθειες και σταθερό προορισμό ανά τους αιώνες. Μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί 252 είδη πουλιών, από τα οποία τα 87 προστατεύονται από διεθνείς συμβάσεις που δεσμεύουν τη χώρα μας. Απ' αυτά τα 101 είδη φωλιάζουν στους υγροτόπους και την ευρύτερη περιοχή.

Από τα 24 είδη θηλαστικών, τα 24 είδη των ερπετών, τα 24 των αμφιβίων και τα 11 των ασπονδύλων που ενδημούν στην περιοχή, προστατεύονται από διεθνείς συμβάσεις 12 θηλαστικά, 19 ερπετά και 4 αμφίβια.

Ως σπάνια, απειλούμενα και προστατευόμενα από διεθνείς συμβάσεις, χαρακτηρίζονται 39 φυτά από τα 376 είδη της παραδεισιας χλωρίδας της Καλλονής. Οι υγρότοποι του κόλπου της Καλλονής συγκαταλέγονται στους 10 πιο σημαντι-

Η Ι.Μ. Λειμώνος, βυζαντινό μοναστήρι που ανασυστήθηκε το 1526 από τον Άγιο Ιγνάτιο Αγαλλιανό, προστάτη της επαρχίας Μηθύμνης. Το 1527 λειτούργησε εδώ σχολείο, το πρώτο μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς, όπου δίδαξε ο περίφημος Ζακύνθιος λόγιος Παχώμιος Ρουσάνος. Είναι η τρίτη μονή σε αριθμό και μοναδικότητα εντύπων και χειρογράφων μετά το Αγ. Όρος και την Πάτμο (φωτ.: Δ. Ταλιάνης).

Μαγευτική εικόνα από το Δέλτα των ποταμών της Καλλονής, η οποία παρουσιάζει μια εξαιρετική γεωχαρτογραφία με ποταμούς, δέλτα, λιμνοθάλασσες, αλίπεδα και αλατούχες στέπες, νησίδες, χερσότοπους, θάμνους, δάση τραχείας πεύκης, βελανιδιές, κ.ά. (φωτ.: Δ. Ταλιάνης).

Από το φθινόπωρο έως και την άνοιξη, με μικρά διαλείμματα απουσίας, μεγάλοι πληθυσμοί φοινοκοπτέρων (φλαμίγκος) συγκεντρώνονται στον υγρότοπο των αλυκών του κόλπου της Καλλονής. Φέτος φιλοξενήθηκαν στον υγρότοπο 3.000 φλαμίγκος (φωτ.: R. Brooks).

κούς υγροτόπους της Ευρώπης ως προς την ποικιλία και τη μοναδικότητα της χλωρίδας και πανίδας που περικλείουν. Οι υγρότοποι έχουν ενταχθεί στο δίκτυο προστασίας «Φύση 2000 (natura 2000)» και προστατεύονται απ' αυτό.

«Εύδενδρον» ονομάζουν τον κάμπο οι αρχαίοι συγγραφείς. «Εριβόλαξ πεδιάς Καλλονής» αναφέρεται ο κάμπος στο λεξικό του Στέφανου Βυζάντιου, στα βυζαντινά χρόνια. Παράδεισο τον χαρακτηρίζουν σήμερα οι περιηγητές και οι περιβαλλοντολόγοι.

Κέντρο εκκλησιαστικό, εκπαιδευτικό, οικονομικό, διοικητικό, ιατρικό, τουριστικό και πολιτιστικό η πόλη της Καλλονής αναπτύσσεται δυναμικά σήμερα και αποτελεί τον

πόλο αναφοράς των 40 περίπου χωριών και οικισμών του ΒΔ τμήματος της Λέσβου και τη δεύτερη κεντρική αναφορά μετά τη Μυτιλήνη ολόκληρου του νησιού.

Παρά τις αλλοιώσεις που επέφερε η ανάπτυξη στο αστικό τοπίο της Καλλονής η φύση που την περιβάλλει παραμένει μέχρι σήμερα αναλλοίωτη.

Ιστορία και φύση κοσμούν με ξεχωριστή πολυχρωμία το ψηφιδωτό της Καλλονής με ψηφίδες μοναδικές. Αρχαία ευρήματα, ερείπια αρχαίων ναών, μοναστήρια, μεταβυζαντινές εκκλησιές, μεσαιωνικά γεφύρια, οικισμοί και λαϊκές αρχιτεκτονικές, νεοκλασικά και βιομηχανικά κτίρια απλώνονται διάσπαρτα μέσα σε δάση εξαιρετικού αισθητικού

κάλλους, σε μια φύση μαγευτική που αλλάζει αποχρώσεις ανάλογα με τις εποχές και τις μοναδικές εναλλαγές που έχει το φως στη Λέσβο.

Το μαλακό και υγρό κλίμα, η μοναδική ποικιλία χλωρίδας και πανίδας, που πρώτοι μελέτησαν ο Αριστοτέλης και οι μαθητές του Θεόφραστος και Φαινίας ο Ερέσσιος, τα έργα των ανθρώπων, η επαλληλία αιώνων και γενεών, καταγράφουν στην περιοχή της Καλλονής, στην καρδιά του νησιού, μια σύνοψη της ιστορίας ολόκληρης της Λέσβου.

Σημείωση: Η κ. Ραλλού Κράλλη Κωνσταντέλλη είναι δημοσιογράφος και ειδικός συνεργάτης σε θέματα Τύπου - δημοσιότητας - πολιτισμού - τουρισμού στον Δήμο Καλλονής Λέσβου.

Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου

Ένα μοναδικό μνημείο της φύσης

Του **Νικολάου Κ. Ζούρου**

Διευθυντή του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας
Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου

ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ Λέσβο, εκεί που το ηφαιστειακό πέτρωμα συναντά το βαθύ γαλάζιο του Αιγαίου, ο χρόνος, η βροχή και το κύμα αποκαλύπτουν σιγά σιγά απολιθωμένα τμήματα δένδρων που έζησαν εκατομμύρια χρόνια πριν από την εμφάνιση του ανθρώπου στη γη. Καμιά περιγραφή δεν μπορεί να αποδώσει τη στιλπνότητα των απολιθωμάτων, την ομορφιά και τη λαμπρότητα των χρωμάτων τους, το μεγαλείο των ιστάμενων κορμών και την άγρια ομορφιά του τοπίου. Πρόκειται για έναν κόσμο διαφορετικό, ακίνητο, μα συνάμα τόσο ζωντανό. Για ποια αιτία άραγε ο Ηφαιστος, ο θεός των χθόνιων δυνάμεων και των ηφαιστειών, από τη γειτονική Λήμνο, όπου ο μύθος θέλει το εργαστήρι του, σε μια στιγμή μεγάλο παροξυσμού αφάιρεσε από τούτα τα δένδρα τη ζωή, χαρίζοντάς τους την αθανασία;

Σε ολόκληρη τη Δυτική Λέσβο, ο επισκέπτης μπορεί να συναντήσει απολιθωμένα τμήματα φυτών που συγκροτούν το φημισμένο Απολιθωμένο Δάσος. Οι σημαντικότερες συγκεντρώσεις απολιθωμένων κορμών βρίσκονται στις περιοχές Σιγρίου, Ερεσού και Αντισσας. Εκτός από τους απολιθωμένους κορμούς διατηρούνται σε άριστη κατάσταση προφυλαγμένα μέσα στα ηφαιστειακά πετρώματα κλαδίσκοι, ρίζες, καρποί, φύλλα και σπέρματα.

Η μεγάλη συχνότητα των απολιθωμένων κορμών που διατηρούνται όρθιοι και με το ριζικό τους σύστημα σε πλήρη ανάπτυξη πιστοποιεί ότι τα δέντρα απολιθώθηκαν στη φυσική τους θέση και δεν έχουν μεταφερθεί στη θέση που τα βρίσκουμε σήμερα. Πρόκειται δηλαδή για ένα αυτόχθονο απολιθωμένο δάσος.

Το Απολιθωμένο Δάσος αποκαλύπτει πληροφορίες για τη σύνθεση της Παλαιοχλωρίδας (σημαντικό δείκτη των κλιματικών και περιβαλλοντικών συνθηκών, καθώς και των μεταβολών τους), ταυτόχρονα δε αποτελεί ένα μοναδικό βιβλίο στο οποίο καταγράφεται όλη η γεωλογική ιστορία της λεκάνης του Αιγαίου τα τελευταία 20 εκατομμύρια χρόνια.

Οι επιστήμονες που το μελέτησαν υπογραμμίζουν τη μοναδικότητα και τη μεγάλη επιστημονική αξία του, γιατί αποτελεί ένα ολοκληρωμένο οικοσύστημα δάσους που απολιθώθηκε επιτόπου λόγω της έντονης ηφαιστειακής δραστηριότητας και

διατηρήθηκε σε άριστη κατάσταση ως τις μέρες μας.

Μνημείο της φύσης

Δυστυχώς μέχρι τη δεκαετία του '80 υπήρχε παντελής έλλειψη οποιασδήποτε θεσμικής προστασίας του Απολιθωμένου Δάσους, με αποτέλεσμα την πρόκληση εκτεταμένων καταστροφών, τον τεμαχισμό και τη σύλληψη των απολιθωμένων κορμών του. Πριν από περίπου 15 χρόνια η πολιτεία αναγνωρίζοντας τη μεγάλη περιβαλλοντική, γεωλογική και παλαιοντολογική αξία του έχει κηρύξει το Απολιθωμένο Δάσος Διατηρητέο Μνημείο της Φύσης (Π.Δ. 443/85) και τα πέντε τμήματά του ως περιοχές απολύτου προστασίας, με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία και την ορθολογική διαχείρισή του.

Το 1994 με πρόταση του τότε υπουργού Πολιτισμού Ν. Σηφουνάκη ιδρύθηκε το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου στο Σίγρι, με σκοπό τη μελέτη, έρευνα, ανάδειξη, συντήρηση και φύλαξη του Απολιθωμένου Δάσους της Λέσβου (Ν. 2260/94). Το κτίριο του Μουσείου σχεδιάστηκε υπό την εποπτεία του Α. Τομπάζη και κατασκευάστηκε με απόλυτο σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον. Πρόκειται για μονώροφο κτίσμα με λιθοδομή από γκρίζα λάβα, υλικό που κυριαρχεί στην περιοχή. Το μουσείο έχει συνολική κάλυψη 1.600 τ.μ. και περιλαμβάνει εκθεσιακούς χώρους, βιβλιοθήκη, εργαστήρια, αποθήκες, αίθουσα πολλαπλών χρήσεων και ξενώνα, ώστε να εξυπηρετεί τη λειτουργία του ως ερευνητικού και εκπαιδευτικού κέντρου.

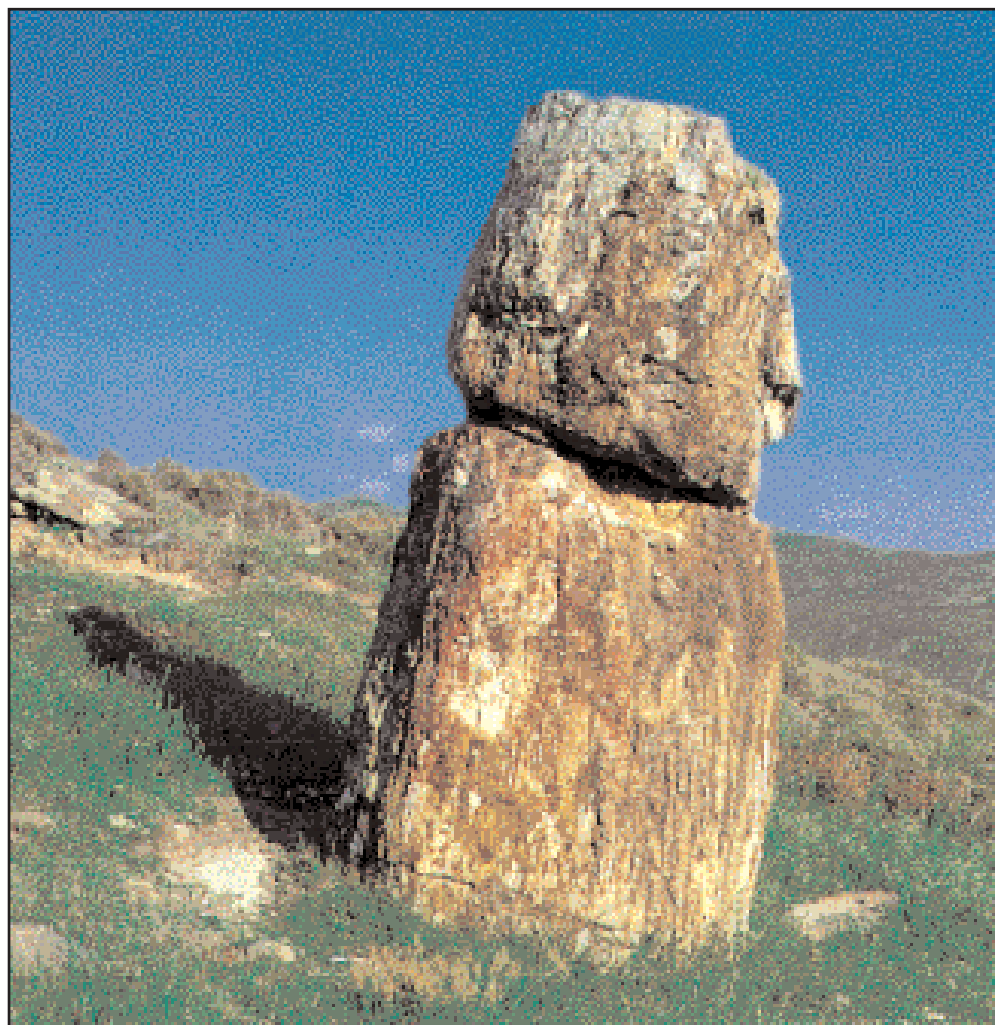
Η αποπεράτωση των κτιριακών εγκαταστάσεων και ο εξοπλισμός του μουσείου έγινε με χρηματοδότηση του 2ου Επιχειρησιακού Προγράμματος της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου με προϋπολογισμό 615 εκατομμύρια δρχ. Φορέας χρηματοδότησης του έργου είναι το υπουργείο Αιγαίου.

Πώς δημιουργήθηκε

Η έντονη ηφαιστειακή δραστηριότητα στο χώρο του Βορείου Αιγαίου πριν από 20 περίπου εκατομμύρια χρόνια δημιούργησε σύνθετα ηφαιστειακά κέντρα τα οποία εντοπίζονται στο κεντρικό τμήμα της Λέσβου. Οι ηφαιστειακές εκρήξεις έφεραν στην επιφάνεια τεράστιες ποσότητες λάβας και ηφαιστειακής στάχτης και προκάλεσαν μεγάλες ροές πυροκλαστικών υλικών από τα ανατολικά

Πάνω: Απολιθωμένος κορμός αγγειόσπερμου δένδρου στην παραθαλάσσια περιοχή Πλάκα Σιγρίου. Χρονολογείται στο Κατώτερο Μειόκαινο (; 20 εκατ. έτη). **Δεξιά:** Απολιθωμένος κορμός δένδρου ύψους 4,50 μ. και διαμέτρου 1,10 μ. Απολιθώθηκε πριν από 20 εκατ. χρόνια λόγω της έντονης ηφαιστειακής δραστηριότητας στο χώρο του Β. Αιγαίου. (Οι φωτογραφίες του κειμένου είναι του κ. Κ. Συκά και ανήκουν στο αρχείο του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου).

Κορμός απολιθωμένου δένδρου στο Πάρκο Απολιθωμένου Δάσους «Παλή Αλώνια». Χρονολογείται στο Κατώτερο Μειόκαινο (; 20 εκατ. έτη) και πρόκειται για πρόδρομη μορφή της σημερινής Σεκόιας της αειθαλούς, που φύεται στη δυτική ακτή των ΗΠΑ.

προς τα δυτικά. Τα ηφαιστειακά υλικά κινήθηκαν με μεγάλη ταχύτητα και κάλυψαν αμέσως το μεγάλο, πυκνό και πλούσιο δάσος που υπήρχε την εποχή εκείνη στην δυτική πλευρά του νησιού.

Η απομόνωση των φυτικών ιστών από τις επιφανειακές συνθήκες και η έντονη υδροθερμική κυκλοφορία θερμών ρευστών πλούσιων σε διαλύματα του πυριτίου, που ακολούθησε, επέτρεψαν την τέλεια απολίθωση των φυτικών ιστών, κάτω από ιδανικές συνθήκες. Κατά τη διαδικασία αυτή είχαμε την αντικατάσταση μόριο προς μόριο, της οργανικής φυτικής ύλης, από ανόργανη ύλη των υδροθερμικών ρευστών. Με τον τρόπο αυτό διατηρήθηκαν σε άριστη κατάσταση τα μορφολογικά γνωρίσματα των φυτών, όπως ο φλοιός και οι αυξητικοί δακτύλιοι, καθώς και εσωτερική δομή του ξύλου.

Σήμερα από τη φυσική διάβρωση των ηφαιστειακών πετρωμάτων αποκαλύπτονται εντυπωσιακοί ιστάμενοι και κατακείμενοι κορμοί δένδρων που φτάνουν σε μήκος ως και τα είκοσι μέτρα, ενώ η διάμετρος των απολιθωμένων κορμών πλησιάζει τα τρία μέτρα. Είναι για τούτο που η Λέσβος θα μπορούσε να ονομασθεί «Πομπηία των φυτών».

Ανασκαφές

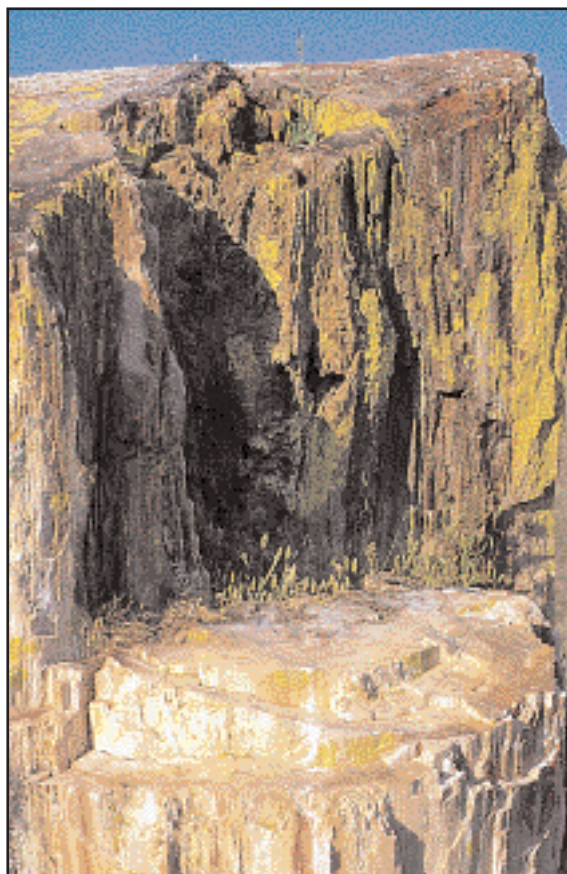
Τα τελευταία χρόνια το Μουσείο με χρηματοδότηση από το υπουργείο Πολιτισμού πραγματοποιεί, σε συνεργασία με τον καθηγητή Παλαιοβοτανικής του Πανεπιστημίου Αθηνών Ε. Βελιτζέλο, συστηματικές ανασκαφές στην περιοχή του απολιθωμένου δάσους από τις οποίες έρχονται στο φως μεγάλης επιστημονικής αξίας ευρήματα.

Ο κύριος χώρος ανασκαφών βρίσκεται στο Πάρκο του Απολιθωμένου Δάσους στη θέση «Μπαλή Αλώνια». Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως πολλά φυτικά απολιθώματα και μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνεται ο μεγαλύτερος μέχρι σήμερα γνωστός ιστάμενος κορμός απολιθωμένου δένδρου, όχι μόνο για τη Λέσβο, αλλά με βεβαιότητα για ολόκληρη την Ευρώπη. Το ύψος του είναι 7,02 μ. και η περιμέτρος του 8,58 μ. Αποτελεί το κατώτερο τμήμα του κορμού δένδρου το οποίο έχει διατηρηθεί σε πολύ καλή κατάσταση. Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα διασωζόμενα φυτικά απολιθώματα στον κόσμο και εκτιμάται ότι ανήκει στο είδος *taxodiioxylon albertense*, που αποτελεί πρόγονο του σύγχρονου δένδρου της σεκόιας. Αποκαλύφθηκαν επίσης ιστάμενοι απολιθωμένοι κορμοί κωνοφόρων δένδρων, οι οποίοι ανήκουν στην οικογένεια των πρωτοπευκίδων (*protoripinaceae*). Εμφανίζουν εξαιρετική διατήρηση της εσωτερικής δομής και των εξωτερικών γνωρισμάτων του ξύλου, και εμφανείς αυξητικούς δακτυλίους.

Ανήκουν πιθανότατα στο νέο είδος κωνοφόρου δένδρου, το είδος *ripnoxylon paradoxum*, το οποίο προσδιορίστηκε για πρώτη φορά από

τον Ε. Βελιτζέλο και παρουσιάζει μεγάλη εξάπλωση στην ευρύτερη περιοχή του Απολιθωμένου Δάσους της Λέσβου. Κατά τις εκσκαφές έχουν αποκαλυφθεί επίσης πολλά τμήματα απολιθωμένων φυτών (καρποί, φύλλα, κλαδιά, ρίζες), τα οποία θα εκτεθούν στις αίθουσες του Μουσείου.

Από τη συστηματική μελέτη τμημάτων των απολιθωμένων κορμών και φύλλων προσδιορίστηκε το γένος και το είδος των φυτών που συμμετείχαν στη σύνθεση του δάσους της Λέσβου πριν από είκοσι εκατομμύρια χρόνια. Οι περισσότεροι απολιθωμένοι κορμοί ανήκουν στην οικογένεια των ταξοδιειδών (*taxodiaceae*) που αποτελούν προγονικές μορφές του σύγχρονου είδους

Απολιθωμένος κορμός δένδρου (; 20 εκατ. έτη) με άριστη διατήρηση των μορφολογικών γνωρισμάτων και της δομής του ξύλου.

σεκόια η αειθαλής, η οποία συναντάται μόνο στις δυτικές ακτές των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς και στην οικογένεια των πρωτοπευκίδων (*protoripinaceae*), που αποτελούν τους προγόνους του σύγχρονου πεύκου. Έχουν προσδιοριστεί επίσης αντιπρόσωποι των ειδών λεύκη, δάφνη, κανελλόδεντρο, πλάτανος, δρυς, οξιά, φοίνικας, σκλήθρο, σφένδαμος και κυπαρίσσι. Η σύνθεση της απολιθωμένης χλωρίδας δείχνει ότι το Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου αναπτύχθηκε σε υποτροπικό κλίμα.

Επίσκεψη

Ο επισκέπτης της Λέσβου που θέλει να δει τις διάφορες συγκεντρώσεις των απολιθωμένων κορμών έχει πολλές επιλογές όπως, το διαμορφωμένο πάρκο στη θέση «Μπαλή Αλώνια», το πάρκο Σιγρίου και η νησίδα Νησιώπη, ενώ για τους λάτρεις της πεζοπορίας, της ορειβασίας και της αναρρίχησης, προτείνονται

πεζοπορικές διαδρομές. Η Δυτική Λέσβος διαθέτει τη σπάνια φυσική ομορφιά του τοπίου που δημιούργησε η ηφαιστειακή δραστηριότητα κατά το γεωλογικό παρελθόν, και παραμένει μέχρι σήμερα αναλλοίωτο από την ανθρώπινη δραστηριότητα.

Μια από τις επιλογές του επισκέπτη είναι να μεταβεί στο Σίγρι, στο δυτικό άκρο του νησιού. Εκεί δίπλα στις εγκαταστάσεις του Μουσείου έχει διαμορφωθεί πρότυπο πάρκο συνολικής έκτασης 20 στρεμμάτων στο οποίο συναντώνται οι μοναδικές εμφανίσεις απολιθωμένων κορμών κωνοφόρων δένδρων με το ριζικό τους σύστημα να έχει αποκαλυφθεί.

Από το Σίγρι μπορεί με το караβάκι να μεταβεί στο γραφικό Μεγαλόνησι ή Νησιώπη. Εκεί θα έχει την ευκαιρία να απολαύσει ωραιότατα χερσαία και θαλάσσια τμήματα με απολιθωμένους κορμούς, αγχειόσπερμα και κωνοφόρα.

Όσον αφορά, τέλος, το Πάρκο του Απολιθωμένου Δάσους στη θέση «Μπαλή Αλώνια», η επίσκεψή του αποτελεί μοναδική εμπειρία. Εκεί έχουν γίνει ολοκληρωμένες παρεμβάσεις για τη συντήρηση, ανάδειξη και προστασία των απολιθωμένων κορμών. Το Πάρκο, συνολικής έκτασης 286 στρεμμάτων, αποτελεί με βεβαιότητα ένα ανεπανάληπτο μνημείο σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο επισκέπτης εντυπωσιάζεται από την πληθώρα των όρθιων κορμών σε άριστη κατάσταση διατήρησης που συγκροτούν ολόκληρο απολιθωμένο δασικό οικοσύστημα. Σε καμιά άλλη περιοχή του πλανήτη δεν υπάρχουν τόσο πολλοί όρθιοι απολιθωμένοι κορμοί.

Ο επισκέπτης του πάρκου μπορεί να περιηγηθεί μια ολόκληρη βουνοπλαγιά, από ειδικά διαμορφωμένα μονοπάτια που κατασκευάστηκαν χωρίς μηχανικά μέσα για να μη διαταραχθεί το φυσικό περιβάλλον. Εκεί θα θαυμάσει τις μοναδικές εμφανίσεις πρωτοπευκίδων, που σχηματίζουν μικρές συστάδες.

Τον μεγαλύτερο κατακείμενο κορμό κωνοφόρου δένδρου με μήκος μεγαλύτερο των 20 μέτρων, καθώς και τους μεγάλους ιστάμενους κορμούς σεκόιας που φτάνουν σε ύψος τα 7 μέτρα και έχουν διάμετρο μέχρι 2,60 μέτρα. Δεκάδες άλλοι ιστάμενοι και κατακείμενοι κορμοί κωνοφόρων δένδρων υπάρχουν σε όλη την έκταση του Πάρκου.

Πληροφορίες: Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου, 81112 Σίγρι. Ωρες λειτουργίας © Καθημερινά 8.00-20.00 (Θερινή περίοδος). Τηλ.: (0253) 54434 Τηλ.-Fax: (0251) 47033 Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.aegean.gr/Petrified Forest>

Διεύθυνση Δασών Νομού Λέσβου, Καραντώνη 2, 81 100 Μυτιλήνη. Τηλ.: (0251) 28605 - Fax: (0251) 21624

Παραδοσιακή αρχιτεκτονική

Η μορφή και η εξέλιξη των σπιτιών από τον 15ο αιώνα

Του Γιώργου Γιαννουλέλλη

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ρήμαξαν κυριολεκτικά τη Λέσβο μόλις την κατέλαβαν. Ξερίζωσαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, άλλους σφάζοντας και άλλους μεταφέροντάς τους ως δούλους στην Ανατολή, με αποτέλεσμα να σταματήσει κάθε δραστηριότητα και να πέσει μαύρη φτώχεια στο νησί. Συνεχίζονταν επί δυο ακόμα αιώνες οι πειρατείες, που ανάγκασαν τους κατοίκους των παραλιακών οικισμών να τους εγκαταλείψουν και να εγκατασταθούν στο εσωτερικό του νησιού, σε όσο το δυνατόν κρυφά μέρη, αφανή από τη θάλασσα.

Δεν έχουμε φυσικά στοιχεία για τη μορφή των σπιτιών κατά τη σκοτεινή αυτή περίοδο (1462-μέσα του 18ου αι.), οι συνθήκες όμως που επικρατούσαν τότε μας οδηγούν πειστικά στην υπόθεση πως τα σπίτια του καιρού εκείνου ήταν μικρά, μονώροφα, χαμηλοτάβανα, με στέγη οριζόντια (δώμα) σκεπασμένη με αδιάβροχο χώμα. Ενισχυτικό της υπόθεσης αυτής είναι η ύπαρξη μέχρι των μέσων του αιώνα μας τέτοιων κτισμάτων στην Κλειού, Κάπη, Γέλια κ.α. Στο Μπουρό (Νεοχώρι) του Πλωμαρίου, είδαμε το 1938 μια σειρά σπιτιών με δώμα σε μια πολύ επικλινή πλαγιά, χαμηλοτάβανα, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την κλιμακωτή τους διάταξη, έτσι που το χαμηλότερο δώμα αποτελούσε την αυλή-ταράτσα του υπερκείμενου σπιτιού.

Το μικρό μονόχωρο δωματερό

Σπίτια με δώματα, από πατημένη άργιλο, στα Γέλια. Απλές γεωμετρικές πέτρινες μορφές που γίνονται ένα με το τραχύ βουνό (φωτ.: Γ. Γιαννουλέλλης, 1943).

σπιτάκι αποτελούσε οικογενειακή προσπάθεια· οι τοίχοι χτίζονταν συνήθως με πλίθρες χειροποίητες και τα δώματα κατασκευάζονταν με κατά το δυνατόν ευθύγραμμους κορμούς και κλάδους, σκεπασμένους με κατάλληλο χώμα προσμεμειγμένο με άχυρο, για να μη ρηγματώνεται σε περίοδο ξηρασίας. Οπου υπήρχαν πέτρες κατάλληλες για χτίσιμο, οι τοίχοι χτίζονταν μ' αυτές συνδέοντάς τις με χωματοκονία (χωρίς ασβέστη και άμμο). Το χτίσιμο γινόταν στις περιπτώσεις αυτές από τεχνίτες, που η ζήτησή τους έκανε πολλούς

να γίνουν επαγγελματίες· η Λέσβος ήταν ξακουστή για τους χτίστες της.

Κύρια χαρακτηριστικά

Καθώς κυλούσαν οι αιώνες, οι πειρατείες λιγόστευαν ώπου σταμάτησαν τελείως, και κάποιες ελευθερίες δίνονταν στους υπηκόους των Τούρκων· παράλληλα, άρχισε να κινείται το εμπόριο και η ναυτιλία, ώπου κατά το 18ο αιώνα άνθησε η οικονομία του νησιού με επακόλουθο την αλλαγή τρόπου ζωής, την εμφάνιση νέων ανα-

γκών και με αξιώσεις κοινωνικής προβολής.

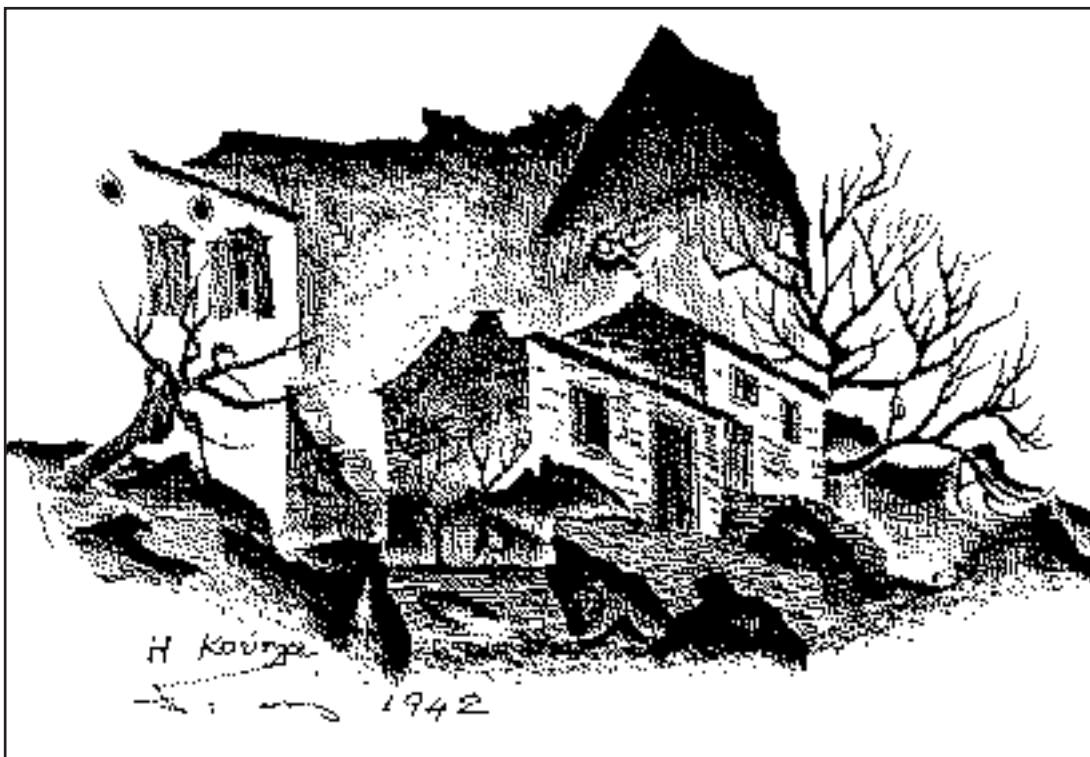
Οι ναυτικοί μας και οι εμπορευόμενοι έρχονται σ' επαφή με τους πολιτισμούς των κατοίκων των παραλιών του Ευξείνου Πόντου, της Ρουμανίας, της νότιας Ρωσίας, του ελληνικού Πόντου και μεταφέρουν καινούργιο τρόπο ζωής. Ενας οικοδομικός οργανισμός συντελείται σύμφωνα με το ρυθμό που επικρατούσε τότε σε όλη τη Βαλκανική, που πολύ πιθανό προερχόταν από την εξέλιξη μεσαιωνικών φρουριακών πύργων. Τα κύρια χαρακτηριστικά των σπιτιών από τα μέσα του 18ου αι. ως το τέλος του 19ου είναι:

Διώροφα κεραμοσκεπή και όταν το οικόπεδο είναι στενό και δεν επαρκεί να περιλάβει τους αναγκαίους χώρους, τριώροφα.

Οι τοίχοι του ισογείου είναι πάντοτε λιθόκτιστοι.

Οι τοίχοι του τελευταίου ορόφου είναι ξυλόπηκτοι και στην πρόσψη προεξέχουν του υποκείμενου τοίχου κατά 20 εκ. ως ένα μέτρο, στηριζόμενοι σε ξύλινες αντηρίδες διαφόρων σχημάτων. Όταν το οικόπεδο είναι στενό, τότε ολόκληρος ο τελευταίος όροφος προεξέχει, και αν υπάρχει και τρίτος όροφος, προεξέχουν και οι δύο.

Το ισόγειο έχει πολύ μικρά και λίγα παράθυρα, θυμίζοντάς μας τη φρουριακή εποχή, και χρησιμοποιείται ως αποθήκη. Εκεί βρισκόταν η λιοπατή, όπου αποθήκευαν προσωρινά τις ελιές που είχαν μαζέψει, ως ότου έρθει η σειρά του α-

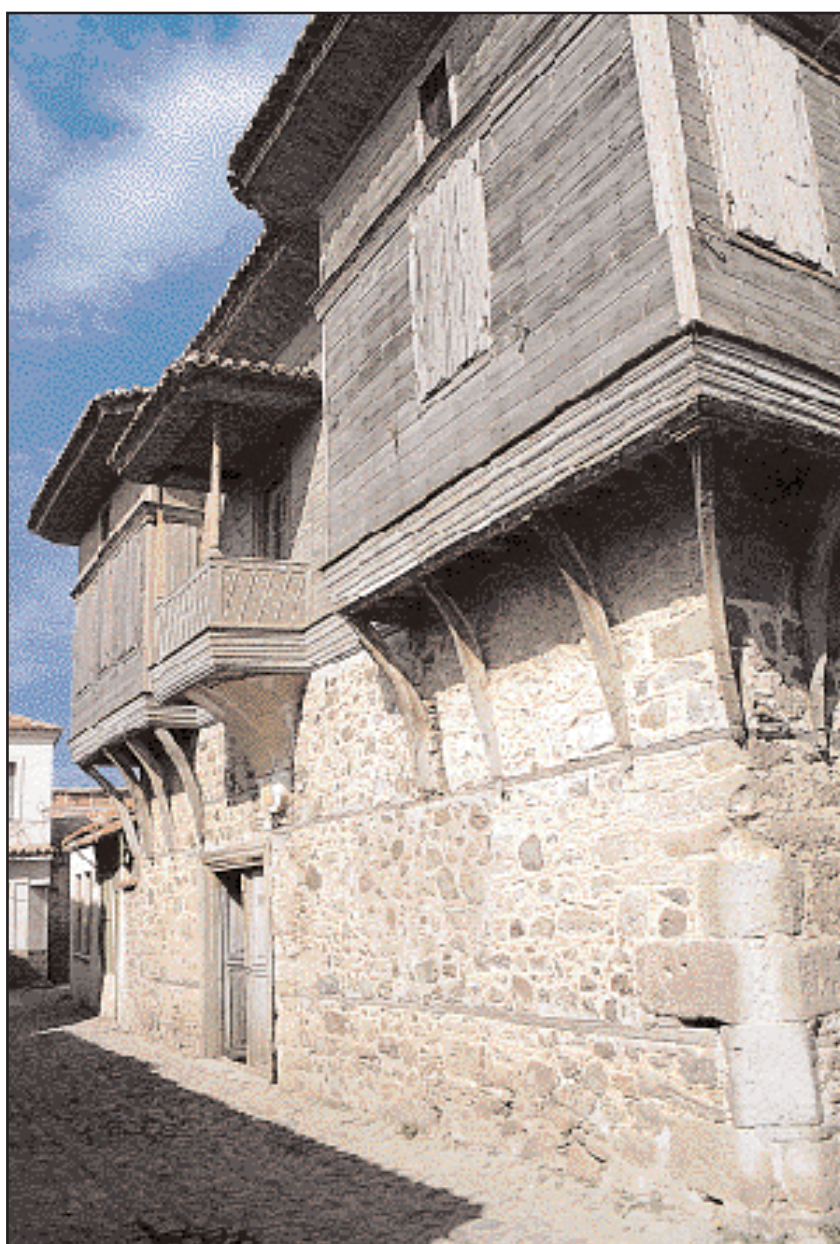

Αριστερά: Γειτονιά στο Πλωμάρι με φόντο τον ορεινό όγκο της Κούτλας. Δεξιά: Σπίτι με προεξοχές στηριζόμενες σε ξύλινες αντηρίδες στην πόλη της Μυτιλήνης. (Σκίτσα του Γ. Γιαννουλέλλη από το βιβλίο «Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Λέσβου», Μ. Ζαγορησίου - Γ. Γιαννουλέλλης, εκδ. ΤΕΕ 1995).

Τοιχογραφία από το αρχοντικό της Βαρελτζίδαινας στην Πέτρα. Η διακόσμηση των σπιτιών γινόταν κυρίως με τοιχογραφίες, οι οποίες παρουσίαζαν ταξίδια, γεγονότα ή φυτικά θέματα (φωτ.: Δ. Ταλιάνης από το βιβλίο «ΛΕΣΒΟΣ από τη Σαπφώ στον Ελύτη», εκδ. Δήμου Μυτιλήνης 1995).

Το αρχοντικό της Βαρελτζίδαινας στην Πέτρα. Ένα από τα λίγα σωζόμενα αρχοντικά που κτίστηκαν στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Ενδεικτική είναι η συνύπαρξη των επιρροών της Ανατολής με τις δυτικές επιδράσεις του κλασικισμού και του μπαρόκ (φωτ.: Λ. Εβερτ).

Ζωγραφισμένη κασέλα από τη Μυτιλήνη που φυλάσσεται σήμερα στο Μουσείο Μπενάκη.

λέσματός τους στη «μηχανή», όπως λεγόταν το ελαιοτριβείο, η αχυροπατή αποθήκη άχυρου, τα πήλινα κιούπια για τη διατήρηση του λαδιού, και όταν δεν υπήρχε ιδιαίτερος σταύλος, χώρος για το σταύλισμα του μουλαριού και της κατσίκας.

Στον όροφο υπάρχουν οι κυρίως χώροι εξυπηρέτησης των ενοίκων, οι «ευγενείς» λεγόμενοι. Η σκάλα βγαίνει σ' ένα ευρύ χώρο που το έλεγαν ξάτο, απλολογία της λέξης τοξάτο, δηλαδή χώρο με τοξοστοιχία (στη Δυτ. Μακεδονία ο χώρος

αυτός λέγεται δοξάτο). Σε μερικά μέρη της Λέσβου και της Χίου λεγόταν αξάιτο ή εξάιτο.

Το ξάτο είναι πάντοτε ο ευρύτερος χώρος του τελευταίου ορόφου και βλέπει προς την αυλή με πολλά συνεχόμενα παράθυρα· συχνά ο χώρος αυτός χωρίζεται σε δυο, με υπερυψωμένο κατά 3 σκαλοπάτια ενός μέρους του, που λέγεται σοφάς· μια κομψή τοξοστοιχία χωρίζει του δυο χώρους.

Από το ξάτο ανοίγουν οι πόρτες όλων των υπολοίπων δωματίων, οι

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Αποψη από το σημερινό Πλωμάρι, τη δεύτερη σε μέγεθος πόλη του νησιού. Χτίστηκε περί το 1842 γύρω από τις όχθες του ποταμού Σεδούντα και γι' αυτό αρχικά λεγόταν Ποταμός. Στα τέλη του 19ου αι. διέθετε 120 ιστιοφόρα και 2 ταρσανάδες. Έχει ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα και το γευστικό ούζο του συνοδεύεται από τον ζωηρό πλωμαρίτικο σκοπό (φωτ.: Λ. Εβερτ).

Συνέχεια από την 13η σελίδα

κρεβατοκάμαρες, το χειμωνιάτικο μικρό δωμάτιο με το τζάκι, καμιά φορά το μαγειριό, που είναι αρκετά ευρύχωρο ώστε να μπορούν να το χρησιμοποιούν και σαν τραπεζαρία, και ο οντάς, άλλο δωμάτιο υποδοχής.

Οι προεξοχές αυτές του τελευταίου ορόφου που λέγονταν «κρέμασες» στην περιοχή Πλωμαρίου, με τα πολλά συνεχόμενα παράθυρα, τις λεπτές και συχνά ελαφρά καμπύλες αντηρρίδες, που ανασηκώνουν τις προεξοχές αυτές σαν υψωμένα χέρια, δίνουν την αίσθηση μιας ελαφρότητας, μιας νίκης του πνεύματος επί της ύλης, ενός πετάγματος σαν να κατανικιέται το νόμος της βαρύτητας. Δεν είναι τυχαίο που στη Δυτική Μακεδονία οι προεξοχές αυτές λέγονται απετάγματα. Σημειώνω πως οι αντηρρίδες αυτές λέγονται ντεστέκια με έτυμο το περσικό *dest* = χέρι.

Καθώς ο πληθυσμός αυξανόταν και τα προνομιούχα οικόπεδα του κέντρου ήταν λιγοστά, άρχισαν να χτίζονται σπίτια σε πιο μικρά και πιο στενά οικόπεδα, με συνέπεια να συντηχθούν οι χώροι. Η αυλή έγινε ένας μικρός κλειστός χώρος, το ωραίο ξάτο (τοξάτο) αντικαταστάθηκε από ένα χολ πολλές φορές χωρίς παράθυρα, στο οποίο έβγαί-

νε η σκάλα και άνοιγαν οι πόρτες των δωματίων, που συνήθως ήταν ένας «οντάς» (καθιστικό και δω-

μάτιο υποδοχής), το μαγειριό – τραπεζαρία και ένα ή δυο υπνοδωμάτια αν το πλάτος του οικοπέδου

Δίδυμα λαϊκά αστικά σπίτια (αδερφομοίρια) στη Μυτιλήνη. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι επιδράσεις του κλασικισμού είναι εμφανείς στα λαϊκά σπίτια τα οποία διατηρούν παράλληλα και στοιχεία της λεσβιακής κατοικίας (φωτ.: Σ. Συνόδης, από το βιβλίο της Ειρήνης Βοστάνη-Κούμπα «Λέσβος», εκδ. Μέλισσα).

ήταν επαρκές, ενώ όταν ήταν στενό, υπήρχε ένας ακόμα όροφος με δυο υπνοδωμάτια.

Οι προεξοχές συχνά δεν γίνονται μόνο σε ένα τμήμα του τελευταίου ορόφου, αλλά σε όλο το μήκος της πρόσοψης, και αν το σπίτι είναι τριώροφο προεξέχει και ο πρώτος όροφος και ο δεύτερος όροφος προεξέχει του πρώτου. Έτσι, αυξάνονται οι χώροι του σπιτιού αλλά λιγοστεύει η λωρίδα του ουρανού που φαίνεται από το δρόμο.

Η ονομασίες όμως, παρά την τελείως διαφορετική μορφή που πήραν οι χώροι, επιβίωσαν και ο κλειστός χώρος εισόδου εξακολούθησε να λέγεται αυλή και το μικρό χολ του ορόφου να λέγεται ξάτο, παρόλο που δεν είχε καμία σχέση με το παλιό ξάτο (τοξάτο).

Οι πύργοι

Στην πόλη της Μυτιλήνης βλέπουμε διάσπαρτους από τη Θερμή ως το ακρωτήριο να υψώνονται βεργολυγεροί πύργοι, θερινά ενδαιτήματα πλουσίων Μυτιληνίων μέσα στα αγροκτήματά τους.

Είναι συνήθως τριώροφοι με λιθοδομές μεγάλου πάχους στους εξωτερικούς τοίχους του πρώτου και δεύτερου ορόφου, και με προεξοχές τμημάτων του τρίτου ορό-

φου, που στηρίζονται σε πέτρινα ή ξύλινα φουρούσια, με το σύστημα της επεξερχής (το πρώτο φουρούσι κοντό, το δεύτερο πάνω στο πρώτο πιο μακρύ, πιο προεξέχον). Στο ισόγειο των πύργων αυτών δεν υπάρχουν συνήθως παράθυρα και η πόρτα της εισόδου είναι μονόφυλλη και με χοντρές σανίδες, έτσι που το σπάσιμό της είναι πολύ δύσκολο. Στους παλιότερους πύργους πάνω από την είσοδο είχαν τον «καταρράχτη» ή «φονιά», απ' όπου μπορούσαν να ρίξουν καυτό λάδι ή νερό στα κεφάλια των εισβολέων.

Οι προεξοχές του δευτέρου ορόφου με τα πολλά παράθυρα, τα λεία επιχρίσματα σε αντίθεση με την αδρότητα των λιθοδομών του ισόγειου και του πρώτου ορόφου, με τα ελάχιστα μικρά παράθυρα, προσδίνουν μια ελαφρότητα και ιδιαίτερη χάρη, που τονίζεται από τη θαυμάσια αναλογία του ύψους των δυο πρώτων ορόφων προς το ύψος του προεξέχοντος τρίτου.

Ο μεγάλος σεισμός

Στις 23 Φεβρουαρίου του 1867 ένα μεγάλος σεισμός συγκλόνισε σχεδόν όλη τη Λέσβο. Στην πόλη της Μυτιλήνης «καταστράφηκαν δυο χιλιάδες πεντακόσια περίπου σπίτια» γράφει ο κώδικας Ε' της Μητροπόλεως, καθώς και «5 εκκλησιές, 3 σχολεία, το νοσοκομείο, τα τούρκικα σχολεία, 5 τζαμιά, η καθολική εκκλησία που χτίστηκε το 1856. Μεγάλες καταστροφές υπέστησαν η Καλλονή, η Αγία Παρασκευή και ο Μόλυβος.

Καθώς η οικονομία ήταν ανθηρή επακολούθησε οικοδομικός οργανισμός. Εκτός από τις επισκευές, χτίζονταν από τους σχετικά πλουσιότερους νέες κατασκευές, με φανερή την επίδραση ενός νέου πνεύματος, που δεν δεχόταν πια τις ξύλινες κατασκευές με τις προεξοχές του ορόφου, που τις θεωρούσε απαρχαιωμένες. Οι τοίχοι ήταν λιθόκτιστοι, κορνίζες και διαζώματα άρχισαν να κοσμούν την οικοδομή και αετώματα άρχισαν να εμφανίζονται. Περί το τέλος του 19ου αιώνα και αρχές του 20ού, μεγάλος πλούτος είχε συγκεντρωθεί σε λίγους Μυτιληνούς και αυτοί έχτισαν μικρά παλάτια, μίγμα νεοκλασικής και νεοαναγεννησιακής ιταλικής και γαλλικής τεχνοτροπίας, με κύριο χαρακτηριστικό την πρόθεση επίδειξης του πλούτου και της δύναμης του ιδιοκτήτη. Τα σχολεία και τα κοινωφελή κτίρια χτίζονται με τον νεοκλασικό ρυθμό, είναι λιγότερα, αλλά όχι σπάνια ομορφότερα από μερικά κομπάζοντα ιδιωτικά.

Από το τέλος του 19ου αιώνα και ύστερα, επικρατεί ένας ιδιότυπος

Χαρακτηριστικά σπίτια στον Πολιχνίτο με εμφανείς τις επιδράσεις του κλασικισμού, χτισμένα στα τέλη του 19ου αιώνα (φωτ.: Δ. Ταλιάνης - από το βιβλίο «Λέσβος από την Σαπφώ στον Ελύτη», εκδ. Δήμου Μυτιλήνης 1995).

Αριστερά: Ο Πύργος του Καψή στ' Ακλειδιού της Μυτιλήνης. Δεξιά: Ο Πύργος Θερμής. Οι Πύργοι, εξοχικά ενδιαίτημα πλουσίων αστών, χαρακτηρίζουν τον σχηματισμό της αστικής τάξης του 1800. Βρίσκονται συνήθως στο κέντρο ενός μεγάλου κτήματος και ο οχυρός χαρακτήρας τους επιβάλλεται για την προστασία από πειρατές και ληστές (πηγή: Μ. Ζαγορησίου - Ν. Γιαννουλέλλη, «Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Λέσβου», εκδ. ΤΕΕ 1995).

(νόθος) νεοκλασικός ρυθμός, με αετώματα που επιστέφουν την οικοδομή, με κορνίζες, διαζώματα, πλαίσια παραθύρων, με κολόνες στην είσοδο. Οπως κατεβαίνουμε κλιμακωτά στις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις, απλοποιούνται οι κατασκευές: τα μαρμάρινα στοιχεία αντικαθίστανται από γύψινα ή από ασβεστοκονία, παραμένει όμως σε όλες τις τάξεις η τάση μιας επιδεικτικής -ας πούμε έτσι- εισόδου του σπιτιού με μαρμάρινα σκαλοπάτια, ευπαρουσίαστο πλατύσκαλο με παραστάδες που πλαισιώνουν τη δίφυλλη πόρτα.

Τα χρόνια περνούσαν, ο πληθυσμός αυξανόταν, ώσπου ήρθε ο πόλεμος του 1912 που ουσιαστικά κράτησε ως τη μικρασιακή καταστροφή. Τα σπίτια που χτίζονταν απλοποιήθηκαν, κάθε διακοσμητικό στοιχείο αφαιρέθηκε, ώσπου στο τέλος -όπως βλέπουμε σήμερα- ο τοίχος της πρόσοψης της οικοδομής είναι απλός, σοβαντισμένος, διάτρητος από μερικά παράθυρα και την πόρτα εισόδου, που είναι πάντα δίφυλλη και με κάπως περίπλοκα και αισθητικά αξιόλογα κιγκλιδώματα στα θυρόφυλλά τους.

Η μορφή αυτή των σπιτιών με διάφορες παραλλαγές, εξαρτώμενες από τη φύση του οικοπέδου, την κλίση του εδάφους, τις ανάγκες και την οικονομική κατάσταση του ιδιοκτήτη, κράτησε ως το 1940, οπότε σταμάτησε κάθε οικοδομική κίνηση.

Αγιάσος και Ασώματος

Οικισμοί κοσμήματα της Λέσβου

Της **Βούλας Μποζινέκη-Διδώνη**

Αρχιτέκτονος

Η ΧΩΡΑ της Αγιάσου μαζί με το Πλωμαρί είναι τα δυο μεγαλύτερα κέντρα της νεώτερης εποχής στη Λέσβο μετά την πόλη της Μυτιλήνης.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, στα τοπογραφικά συγγράμματα για το νησί, οι οικισμοί αναφέρονται κατά ομάδες με ένα κέντρο. Ο Σ. Τάξης στη «Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου» (1909), χωρίζει το νησί σε 8 ενότητες οικισμών: Μυτιλήνης, Αγιάσου, Γέρας, Πλωμαρίου, Πολιχνίτου, Καλλονής, Μανταμάδου και Μολύβου. Η κάθε ενότητα παρουσιάζει ιδιαιτερότητες τόσο στο φυσικό όσο και στο δομημένο περιβάλλον, αλλά και στο γλωσσικό ιδίωμα, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Πλωμαρίου. Στην ενότητα της Αγιάσου ανήκει και ο Ασώματος.

Η Αγιάσος, χτισμένη σε ρεματιά στις βορειοανατολικές πλαγιές του επιβλητικού Ολύμπου, περιτριγυρίζεται από κατάφυτους λόφους και βουνά που την έκρυσαν και την προστατεύουν από τις επιδρομές σε παλαιότερα δύσκολα χρόνια. Ο οικισμός σχηματίστηκε γύρω από το μοναστήρι της Παναγίας (1170), χτισμένο στη θέση της σκήτης, στην οποία φυλασσόταν η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας «Αγία Σιών».

Το 1701, σουλτανικό φερμάνι, απάλλαξε την Αγιάσο από την καταβολή φόρων με αποτέλεσμα τη μεγάλη συρροή κόσμου και τη γρήγορη οικονομική, οικιστική και πνευματική ανάπτυξη. Δυστυχώς, η μεγάλη πυρκαγιά του 1877 έκαψε 714 σπίτια, 20 ελαιόμυλους και 99 εργαστήρια βιοτεχνίας. Λίγα κτίσματα σώζονται από εκείνη την εποχή. Τα περισσότερα σπίτια χρονολογούνται κυρίως στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα.

Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι ο αστικός χαρακτήρας του οικισμού, το συνεχές σύστημα δόμησης και ο τύπος του στενομέτρωπου τριώροφου σπιτιού με μικρά ξύλινα μπαλκόνια. Στον οικισμό δεσπόζουν ελαιοτριβεία εξαιρετικής αρχιτεκτονικής. Οι κύριοι δρόμοι είναι απότομοι, ανηφορικοί. Στη μέση το αυλάκι (λαγκάδι) επιτρέπει την απορροή των νερών. Οι δρόμοι και τα πολλά καφενεία παίζουν σημαντικό ρόλο στην έντονη κοινωνική ζωή των Αγιαστών. Εντονη δραστηριότητα αναπτύσσει το τοπικό Αναγνώστηριο η «Ανάπτυξις» που ιδρύθηκε το 1894 και συμβάλλει στη διατήρηση και α-

νάπτυξη του πολιτισμού. Στην Αγιάσο ψηλαφείς την παράδοση και γνωρίζοντας από κοντά τους κατοίκους, αισθάνεσαι να σου αποκαλύπτεται μια «κρυμμένη Ελλάδα».

Ο Ασώματος διατηρεί ανέπαφα όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του νησιού, τα πέτρινα διώροφα σπίτια με τα ξύλινα «σαχνισίνια», τα θαυμάσια καλντερίμια και τις περίτεχνα διακοσμημένες κρήνες.

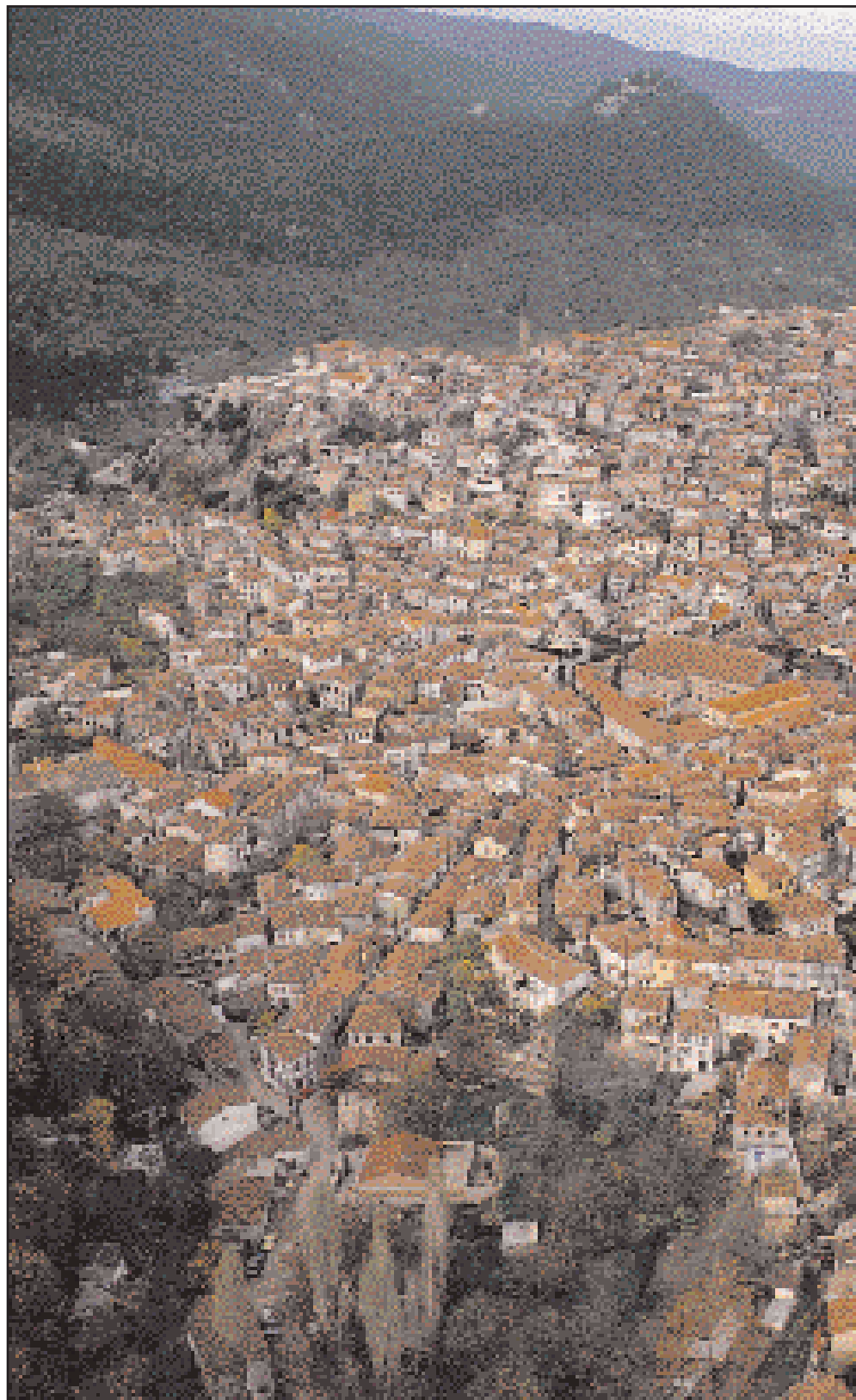
Οι γραπτές μαρτυρίες για τον οικισμό είναι ελάχιστες. Αναφέρεται όμως η ύπαρξή του το έτος 1246. Αρχαιολογικά ευρήματα στη θέση «Χωραφέλια» μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο οικισμός δημιουργήθηκε σε αρχαία εγκατάσταση που τη διαδέχτηκε παλαιοχριστιανικός οικισμός.

Από την εποχή των πειρατικών επιδρομών, σώζεται στην περιοχή η βίγλα «Αγκουρές». Οι βιγλάτορες διάσπαρτοι σε όλο το νησί, ειδοποιούσαν με καπνούς και φωτιές τους κατοίκους για την εμφάνιση των πειρατικών πλοίων. Με το τέλος του Τουρκοβενετικού πολέμου στην περιοχή εγκαταστάθηκαν Τούρκοι, ώστε να εποπτεύουν τον ντόπιο πληθυσμό. Το 1922, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, τα κτήματα των Τούρκων παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες από τη Μ. Ασία.

Κατά τον 17ο αιώνα, στον οικισμό ήταν φημισμένα τα «ισνάφια» ή «σνάφια», οι συντεχνίες δηλαδή των τεχνιτών, όπως αυτή των ξυλουργών, μαραγκών που κατασκεύαζαν τις ξυλόγλυπτες κασέλες και τα σεντούκια, με ανάγλυφα κυπαρίσσια, πύργους, κλαδιά αμπελιού, ήλιους. Ακόμα σήμερα υπάρχουν στο χωριό πολύ καλοί ξυλογλύπτες. Φημισμένα ήταν επίσης τα επαγγέλματα του λατόμου, του πλακά και του μαρμαρογλύπτη, τον οποίο ονόμαζαν αρχιτέκτονα. Η τέχνη διασώζεται ακόμα σήμερα όπως αυτή της υφαντικής και της καλάθοπλεκτικής.

Το 1850, μετά την παγωνιά που έπληξε το νησί (-12 βαθμοί), όλα τα λιόδενδρα ξεράθηκαν και τα ζώα πέθαναν. Η καταστροφή στον Ασώματο ήταν καθολική. Την άνοιξη τα δένδρα δεν βλάστησαν και το καλοκαίρι πολλές οικογένειες αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στη Μ. Ασία, Αίγυπτο, Οδησό. Η μετανάστευση συνεχίστηκε και μετά το μεγάλο σεισμό του 1867.

Σήμερα στον οικισμό, ο οποίος είναι από τους καλύτερα διατηρημένους του νησιού, ο επισκέπτης ανακαλύπτει την αυθεντική Λέσβο.

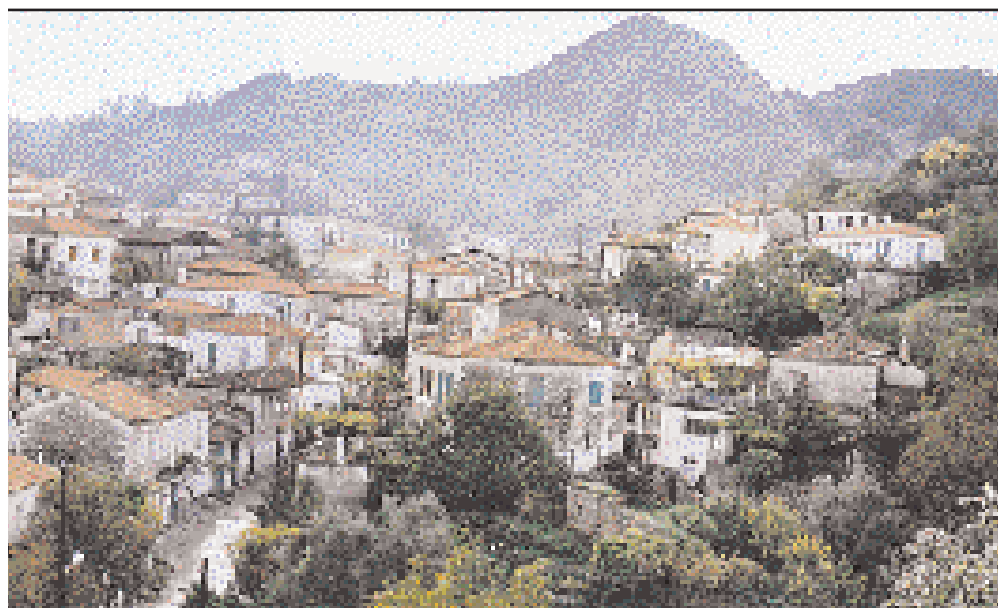
Γενική άποψη του Ασωμάτου. Ο οικισμός περιβάλλεται από θαυμάσιους ελαιώνες και διατηρεί ανέπαφα τα χαρακτηριστικά στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του νησιού: τα πέτρινα διώροφα σπίτια με τα ξύλινα «σαχνισίνια», τα όμορφα καλντερίμια και τις διακοσμημένες κρήνες.

Αεροφωτογραφία της Χώρας της Αγιάσου. Ο οικισμός αναπτύχθηκε γύρω από το μοναστήρι της Παναγίας διακρίνεται στο κέντρο και έχει αστικό χαρακτήρα με πυκνή δόμηση. Χαρακτηριστικά είναι τα στενομέτωπα τριώροφα σπίτια του που έχουν μικρά ξύλινα μπαλκόνια και είναι βαμμένα με έντονα χρώματα (από το βιβλίο «Το Αιγαίο. Επίκεντρο Ελληνικού Πολιτισμού», εκδ. «Μέλισσα»).

Τα καφενεία της Αγιάσου, όπως αυτό της φωτογραφίας στο κέντρο του οικισμού, παίζουν έναν καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική και πνευματική ζωή της κωμόπολης.

Οικία στο κέντρο του Ασωμάτου. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα των σπιτιών του οικισμού με ξύλινο «σαχνισίни». Ο όμορφα αρμολογημένος τοίχος του είναι σε αρμονία με το λιθόστρωτο καλντερίμι.

Το παραθαλάσσιο μέτωπο του νότιου λιμανιού διασώζει μεγάλο μέρος από τα ιστορικά, κοσμοπολίτικα κτίρια που κτίστηκαν προς το γύρισμα του αιώνα. Διακρίνονται ο μεγαλοπρεπής ναός του Αγ. Θεράποντα, το Μέγα Ξενοδοχείο (σήμερα Μεγάλη Βρετανία) και όμορο σε αυτό το πρώην θέατρο Καψιμάλη, όπως και το Καφενείο Πανελλήνιο (φωτ.: Λ. Εβερτ).

Οικιστική ανάπτυξη

Η εξέλιξη της Μυτιλήνης σε εμπορικό κέντρο της Ανατολής στα τέλη του 19ου αιώνα

Της **Ιωάννας Σωτηρίου-Δωροβίνη**

Αρχιτέκτονας-αναστηλώτριας ιστορικών κτιρίων και συνόλων στο ΥΠΕΧΩΔΕ

ΣΤΑ ΜΑΤΙΑ του ανυποψίαστου ταξιδιώτη του τέλους του 19ου αιώνα η Μυτιλήνη θα φάνταζε σαν μια ευρωπαϊκή κωμόπολη, η οποία ξαφνικά προέβαλε στον κόσμο της Ανατολής, με τις μπαροκίζουσες απολήξεις του ναού του Αγ.Θεράποντα και του «Μεγάλου Ξενοδοχείου»¹, που δεσπόζουν ακόμα και σήμερα στο πανόραμα της παραλιακής ζώνης, αλλά και με τον διάχυτο εκλεκτικιστικό νεοκλασικισμό των μεγαλοπρεπών κατοικιών, των δημόσιων κτιρίων και των καταστημάτων της Αγοράς, στο εσωτερικό της πόλης. Και θα ήταν επίσης δύσκολο να υποψιασθεί κανείς ότι, μόλις μερικές δεκαετίες πριν, η πόλη της Μυτιλήνης περιγραφόταν ως «ένα ταπεινό, βρώμικο χωριό και τα σπίτια της σαν της Κωνσταντινούπολης, κατασκευασμένο από ξύλο, είτε εξ ολοκλήρου είτε και με πέτρα ως το πρώτο πάτημα... Τα καταστήματα είναι πάρα πολύ πτωχής περιγραφής».²

Μέχρι τα μέσα περίπου του 19ου

αιώνα η πόλη ήταν μια αγροτικού τύπου κοινότητα, με καθαρά οικιστικό χαρακτήρα και με υποτυπώδεις εμπορικές λειτουργίες στον άξονα της Αγοράς (σημερινή οδός Ερμού, στο ίχνος σχεδόν του αρχαίου Ευρίπου), στον οποίο συγκεντρώνονταν ακόμα οι θρησκευτικές (εκκλησίες, τζαμιά) και κοινωνικές λειτουργίες (χαμάμ). Το κυκλοφοριακό της δικτυο περιγράφεται υποτυπώδως: «Πριν τη μεγάλη πυρκαγιά του 1851 οι δρόμοι της πόλης ήταν στενοί και λασπώδεις. Από μερικούς δρόμους της μόλις και μετά βίας χωρούσε να περάσει ένας άνθρωπος».³ Οι περιοχές κατοικίας των Τούρκων και των Ελλήνων ήταν σαφώς διαχωρισμένες, επαληθεύοντας «την παραδοσιακή αντίληψη της ιθύνουσας τάξης των Οθωμανών για τη σχέση «κυρίαρχου-υποτελούς...»⁴

Ο τουρκικός τομέας (βόρειο τμήμα) ήταν πολύ πιο εκτεταμένος και οργανωμένος οικιστικός χώρος, καλλωπισμένος με μνημεία και πλούσιες, ξυλόδομες κατοικίες μέσα σε μεγάλους κήπους.

Ο ελληνικός τομέας (νότιο τμήμα) συγκεντρωνόταν γύρω από τις πέ-

ντε, μικρές εκκλησίες στον άξονα της Αγοράς.

Παρόλο που πολλά στοιχεία της οικιστικής του συγκρότησης παραμένουν άγνωστα, λαμβάνοντας υπόψη τη διατήρηση της σχέσης κυρίαρχου-υποτελούς που επεδίωκαν οι Οθωμανοί στο οικιστικό επίπεδο, με περιορισμούς στην αγορά ακινήτων και στην οικοδόμηση, το ταπεινό ύψος και μέγεθος των πέντε ενοριακών εκκλησιών και την περιγραφή παρόμοιων συνοικιών στην παλιά πόλη της Κωνσταντινούπολης, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι ίδιες συνθήκες επικρατούσαν και στη Μυτιλήνη-δηλαδή υψηλή πυκνότητα οίκησης σε σχέση με τον τουρκικό τομέα και αισθητά υποδεέστερη ποιότητα κτισμάτων.

Οθωμανική αρχιτεκτονική

Το Κάστρο, εκτός από διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της νήσου, ήταν η πιο περίοπτη και εξέχουσα τοποθεσία, τις υπώρειες του οποίου (Κιόσκι) ο Χασάν Πασάς Τζεζάερλης, Καπουδάν Πασάς της Ασπρης θά-

λασας, και οι αξιωματούχοι του είχαν διαμορφώσει, ήδη από τον 18ο αιώνα, σε κήπους με εκτεταμένες δενδροφυτεύσεις και σπάνια άνθη.

Στο κοινό όριο των τομέων των δύο εθνοτήτων φαίνεται ότι υπήρχε διαχωριστική ζώνη πρασίνου, διάσπαρτη με σημαντικά μουσουλμανικά οικοδομήματα και κατοικίες επιφανών Τούρκων. Ανάμεσά τους το Γενί Τζαμί και το Αζιζιέ Χαμάμ δέσποζαν στην καρδιά της Αγοράς και αποτελούσαν έκφραση της δημόσιου χώρου της Οθωμανικής πόλης. Και τα δύο ανεγέρθηκαν από τον Μουσταφά Αγά στις αρχές του 19ου αιώνα, χαρακτηρίζονταν από υψηλή οθωμανική αρχιτεκτονική και αποτελούσαν τους χώρους της κοινωνικής ζωής (χαμάμ) της θρησκευτικής λατρείας (τζαμί), της εκπαίδευσης (σχολαρχείο) και της κοσμικής εξουσίας (ιεροδικαστήριο-καδής).

Παρόλο που πολλές πτυχές της δημόσιας λειτουργίας της οθωμανικής πόλης δεν είναι γνωστές, τα χαμάμ αποτελούσαν αναμφισβήτητα πολύτιμους χώρους κοινωνικής συναναστροφής, που καθόρισαν πολιτισμικά και τη χριστιανική κοινότητα,

αφού, όχι μόνο υιοθετήθηκαν στις κατοικίες της χριστιανικής άρχουσας τάξης, αλλά συνέχισαν την «ονειρώδους γοητείας» λειτουργία τους πολύ μετά την εγκατάλειψη της πόλης από τους Τούρκους και μέχρι τα μέσα περίπου του αιώνα μας.

Οι πολιτειακές μεταβολές που σημειώθηκαν κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα (μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ) μετέτρεψαν τη Μυτιλήνη σε εμπορικό κέντρο της Ανατολής, συντείνοντας στην οικονομική ανέλιξη της χριστιανικής άρχουσας τάξης, ειδικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, αλλά και σε μεταβολές της πολεοδομικής και οικιστικής της συγκρότησης.

Το ελληνικό, νότιο τμήμα της πόλης, για πρώτη φορά στη μακραίωνη ιστορία του, άρχισε να εξαπλώνεται και να υπερτερεί του βορείου οθωμανικού, καθώς οι επενδύσεις και οι δραστηριότητες του ελληνικού στοιχείου που ευημερούσε, εκδηλώθηκαν και υλοποιήθηκαν εκεί. Η εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα συγκεντρώθηκε στον άξονα της ρωμαϊκής Αγοράς, η οποία επεκτάθηκε χωρικά προς το νότιο λιμάνι, ενώ οι λειτουργίες της αναβαθμίστηκαν και εμπλουτίστηκαν. «Υπέρ τα 475 καταστήματα κοσμούσι την αγοράν, άτινα καθιστώσιν αυτήν μίαν των λαμπροτέρων της Μικρασίας και υπό οικοδομικήν έποψιν και υπό πλουτολογικήν.»⁵ Το παραθαλάσσιο μέτωπο του νότιου λιμανιού εκσυγχρονίστηκε από την τουρκική διοίκηση το 1869 και σε αυτό εγκαταστάθηκαν εμπορικοί οικoi, ναυτιλιακές εταιρείες, τράπεζες, ξενοδοχεία και κοσμικά καφενεία.

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, ένα νέο κέντρο κοινοτικών κτιρίων, θρησκευτικού και κοσμικού χαρακτήρα, δημιουργήθηκε στην προνομιακή θέση της απόληξης της ελληνικής αγοράς προς το νότιο λιμάνι, που εξέφραζε την νέα αντίληψη του δημόσιου χώρου της ελληνικής, πλέον, πόλης της Μυτιλήνης: ο ναός του Αγ. Θεράποντα, το Δημαρχείο και το Α' Γυμνάσιο αποτελούν διαχρονικά τόποςμα, η ενοποίησή τους δε μέσα από τον πυκνά δένδροφυτευμένο, τότε, Δημοτικό Κήπο ακολούθησε τα εξευρωπαϊσμένα πολεοδομικά πρότυπα της εποχής.

Η αθρόα εισροή ανώτατων κρατικών υπαλλήλων, προξένων και αντιπροσώπων εμπορικών οίκων του εξωτερικού, αλλά κυρίως η διαμόρφωση μιας νέας αστικής τάξης πλούσιων Ελλήνων εμπόρων και γαιοκτημόνων, που επιδιόταν στην ανέγερση κοινοτικών κτιρίων και πολυτελών μεγάρων κατοικίας, δημιούργησαν νέες οικιστικές απαιτήσεις στην πόλη της Μυτιλήνης. Μεγάλες εκτάσεις πρασίνου, αδιαμόρφωτες ακόμα μέσα στην πόλη, όπως ιδιωτικοί κήποι, η προνομιούχα και απαγορευμένη από την τουρκική διοίκηση, μέχρι τότε, περιοχή του Κιοσκιού, οι περιοχές γύρω από το Μεγάλο Περιβόλι και τον Ταρσανά, αποτέλεσαν τις πρώτες επιλογές της ανερχόμενης χριστιανικής ελίτ. Αργότερα η οικιστική επέκταση σημειώθηκε έξω από την πόλη, στους κήπους και τα περι-

Η οδός της αγοράς στην πόλη της Μυτιλήνης, ήταν πάντα ο άξονας γύρω από τον οποίο αναπτυσσόταν ο ελληνικός τομέας. Ακόμη και σήμερα η πολύχρωμη αγορά συγκεντρώνει τους θησαυρούς της λεσβιακής γης και το άρωμα της Ανατολής (Καρτ-ποστάλ εποχής).

Το Γενί Τζαμί και το Αζιζιέ ή Τσαρσί Χαμάμ, κτίρια των αρχών του 19ου αι. στην καρδιά της αγοράς. Χαρακτηρίζονται από υψηλή οθωμανική αρχιτεκτονική και αποτελούσαν τους χώρους της κοινωνικής ζωής (χαμάμ), της θρησκευτικής λατρείας (τζαμί), της εκπαίδευσης (σχολαρχείο) και της κοσμικής εξουσίας (ιεροδικαστήριο-καδής). Τα δύο κτίρια πρόκειται να αναστηλωθούν από περιφερειακά ευρωπαϊκά προγράμματα.

βόλια της εξοχής των Μυτιληναίων, όπου διαμορφώθηκαν τα καινούργια προάστια του Μακρού Γιαλού, της Σουράδας και του Ακλειδιού. Μεγάλες εκτάσεις γης στις ίδιες ή και σε πιο απομακρυσμένες περιοχές μεταβιβάσθηκαν από Τούρκους σε Έλληνες γαιοκτήμονες.

Η Μυτιλήνη απέκτησε το πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο το 1926 κατ' εντολή του Δήμου στο οποίο εντάχθηκε και η εξοχή των Μυτιληναίων. Για πολλές δεκαετίες ακόμα τα προάστια της διατηρούσαν την αραιή, καταπράσινη, ειδυλλιακή δομή, με τα σπίτια να ξεπροβάλλουν ανάμεσα από τους μεγάλους κήπους. Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, περίπου, η άναρχη και εντατική δόμηση των Νεομυτιληναίων, που ανακάλυπταν για δεύτερη φορά την εξοχή, αλλά από διαφορετική οπτική γωνία, οδήγησε στη γνωστή, θλιβερή κατάληξη παρόμοιων οικιστικών χώρων.

- Σημειώσεις:** 1) Σημερινή Μεγάλη Βρετανία.
2) Περιγραφή του 1852 του Charles T. Newton, «Travels and Discoveries in the Levant», Λονδίνο, 1865, v.I «Λεσβιακά», Μυτιλήνη, 1978.
3) Στρατή Αναγνώστου, «Ο Ευστράτιος Διάκος περιγράφει τη Μυτιλήνη του 1907» (ανάτυπο), «Λεσβιακά» ΙΔ', Μυτιλήνη, 1933.
4) Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Κωνσταντινούπολη 1856-1908, Η αμύη του Ελληνισμού», Εκδοτική Αθηνών, 1995.
5) Στρατή Αναγνώστου, «Ο Ευστράτιος Διάκος περιγράφει τη Μυτιλήνη του 1907», *op. cit.*

Το κείμενο αντλήθηκε από τη διδακτορική διατριβή της γράφουσας με θέμα: «Η αρχιτεκτονική των κατοικιών της ανώτερης αστικής τάξης της Μυτιλήνης, 1850-1930» που πρόκειται να υποστηριχθεί στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών.

Αριστερά: Η κατοικία του Κωνσταντινουπολίτη εμποροβιομήχανου Ιωάννη Γεωργιάδη. Δεξιά: Η κατοικία του επιχειρηματία Αχιλλέα Βουρνάζου, γόνου της παλαιάς οικογένειας γαιοκτημόνων, προεστών, δωρητών και εμπόρων της διασποράς από την Οδησσό. Οι δύο κατοικίες χρονολογούνται στα 1880 – 1900 και είναι μνημειώδους ύφους και μεγέθους, κατά τα πρότυπα του κοσμοπολίτικου στιλ Second Empire και του αθηναϊκού νεοκλασικισμού.

Αστική αρχιτεκτονική

Κατοικίες, ιδιωτικά και δημόσια κτίρια της Μυτιλήνης

Της **Ιωάννας Σωτηρίου - Δωροβίνη**

Αρχιτέκτονος-ανασηλωτριάς ιστορικών κτιρίων και συνόλων στο ΥΠΕΧΩΔΕ

ΑΝΑΜΕΣΑ στα 1850 και 1912 η πόλη της Μυτιλήνης γνώρισε μια περίοδο πρωτοφανούς οικονομικής ανάπτυξης και ακμής, που οδήγησε στο άνοιγμα του ορίζοντά της στον πολιτισμό της Δύσης. Η προσέλκυση ταλαντούχων αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών, γηγενών και ξένων, που ακολούθησε, μετέβαλλε ριζικά την πολεοδομική και αρχιτεκτονική της φυσιογνωμία με την ανέγερση πληθώρας ιδιωτικών και δημοσίων κτιρίων.

Κατά την περίοδο αυτή η Μυτιλήνη ανέπτυξε μια εντυπωσιακή και ενίοτε μεγαλοπρεπή αρχιτεκτονική κατοικίας, η οποία επι-

πλέον εκδηλωνόταν μέσα από μια καινοφανή, για τα τότε επικρατούντα πρότυπα της οθωμανικής κατοικίας, γλώσσα του εκλεκτικιστικού νεοκλασικισμού.

Η χρονική περίοδος εμφάνισής της συμπίπτει με το μεταρρυθμιστικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γνωστό ως Τανζιμάτ (1839–1878), αλλά και με την έλευση και άνθηση της αρχιτεκτονικής γλώσσας του νεοκλασικισμού στα μεγάλα αστικά κέντρα επιρροής της Ανατολής (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη) και της Δύσης (Αθήνα, Μόναχο, Παρίσι κ.α.).

Η εξέλιξη των προτύπων της κατοικίας τεκμηριώνεται σε τρεις διακριτές φάσεις, την πρώιμη (1850–1880), τη μεσαία (1880–1900) και την ώριμη (1900–1930), κατά τις

οποίες η κατοικία διατυπώνει διαφορετικές ανάγκες στέγασης, ανέσεων και εξοπλισμού και δυνατότητες να τις εκφράσει αισθητικά και κατασκευαστικά.

Ως προς τους ιδιοκτήτες ήταν επίλεκτα μέλη της χριστιανικής άρχουσας τάξης και αντιπροσώπευαν όλο το φάσμα των κοινωνικών προτύπων που διαμορφώθηκαν εκείνη την εποχή: εκπρόσωποι της παλιάς τάξης των γαιοκτημόνων κατά την πρώιμη φάση, των μεγαλεμπόρων και επιχειρηματιών στις παροικίες του εξωτερικού κατά τη μεσαία φάση, του αστικού μετασχηματισμού (επιστημόνων, τοπικών εμπόρων, γαιοκτημόνων κ.ά.) κατά την ώριμη φάση.

Οι πιο σημαντικοί Μυτιληναίοι

δημιουργοί ήταν ο αρχιτέκτων Αργύρης Αδαλής και οι εμπειρικοί Ασημάκης Φούσκας και Δημήτρης Μειμάρης, που ανέγειραν μεγάλο μέρος των αστικών μεγάρων, αλλά και όλων σχεδόν των δημοσίων κτιρίων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέλκυση στη Μυτιλήνη προσωπικοτήτων της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης. Ο Ξενοφών Λάτρης και ο Ιγνάτιος Βαφειάδης (ο τελευταίος με μυτιληναία καταγωγή) συγκαταλέγονται ανάμεσα στους μεγαλύτερους αρχιτέκτονες της Σμύρνης, ενώ ο Ιάκωβος Αριστάρχης ήταν γιος του ηγεμόνα της Σάμου, από μεγάλη φαναριώτικη οικογένεια με υψηλά αξιώματα στην τουρκική διοίκηση.

Το αρχοντικό του Μιλτιάδη Σιμωνίδη, ανώτατου στελέχους της Τράπεζας Μυτιλήνης στο κεντρικό κατάστημά της στην Κωνσταντινούπολη. Χτίστηκε περί το 1908 και είναι τυπικά κατοικία των χρόνων του αστικού μετασχηματισμού της ώριμης φάσης.

Τοιχογραφία από την οικία Ε. Τρύφωνος στ' Ακλειδιού. Το άρμα του Ηλίου φέρνει την Ανατολή πάνω από τη Μυτιλήνη (φωτ.: Λ. Εβερτ).

Πίσω από τις πρωτόλειες νεοκλασικές προσόψεις των πρώιμων κατοικιών της Μυτιλήνης διακρίνεται η τυπολογία της εξευρωπαϊσμένης κατοικίας της οθωμανικής ελίτ, όπως είχε διαμορφωθεί με τις πρώτες ευρωπαϊκές επιδράσεις του Μπαρόκ και πιθανώς

του νεοπαλαδανισμού του 18ου αιώνα. Η τυπολογία διακρίνεται για την υιοθέτηση ενός συμμετρικού προτύπου με άξονα το διαμπερές, μεγαλοπρεπές χολ και με δύο δωμάτια εκατέρωθεν. Οι πιο επίσημοι χώροι διατάσσονται στον τελευταίο όροφο, που ενίο-

τε εμπλουτίζεται με σαχισί, εξασφαλίζοντας το πολύτιμο κριτήριο της θέας.

Από το 1880 και μετά η τυπολογία της μυτιληναίας κατοικίας διατυπώνει μια νέα σύνθεση, με ευδιάκριτες τάσεις εξευρωπαϊσμού της και σταδιακής εγκατά-

λειψης του ανατολίτικου προτύπου. Ειδικά η περίοδος στα 1880-1900 χαρακτηρίζεται από την ανέγερση κατοικιών μνημείων ύφους και μεγέθους, με εμφανή στοιχεία προβολής μιας εξελιγμένης αστικής ζωής, μέσα α-

Συνέχεια στην 22η σελίδα

Τοιχογραφία από το αρχοντικό Α. Μουζάλα στην πόλη της Μυτιλήνης (φωτ.: Λ. Εβερετ).

Συνέχεια από την 21η σελίδα

πό τους πολυτελείς και πολλαπλούς χώρους υποδοχής, όπως και τα στοιχεία ανέσεων και εξοπλισμού, που καθιερώνονται σταδιακά σε κάθε κατοικία.

Η κατοικία χαρακτηρίζεται από την καθιέρωση του μεσαιού ορόφου ως *riano nobile*, την εισαγωγή της σοφίτας, αλλά και από την ορθολογικότερη οργάνωση και αξιοποίησή της. Τέλος η κατοικία της ώριμης περιόδου αποτελεί μια απλουστευμένη και βελτιωμένη παραλλαγή του μεγάρου της μεσαιάς φάσης, συγκεντρώνοντας εξελιγμένα τυπολογικά χαρακτηριστικά σε ένα συνεκτικό, εύχρηστο και λειτουργικό πρότυπο οίκησης, εμφανίζοντας συγγένεια με το αστικό πρότυπο του δευτέρου, μεγαλύτερου κέντρου της αυτοκρατορίας, της Σμύρνης.

Επιβλητικά κτίρια

Η εμφάνιση υψηλής αρχιτεκτονικής δημιουργίας, μετά το 1880, κατά τα πρότυπα του όψιμου αθηναϊκού κλασικισμού, του κοσμοπολίτικου *Second Empire* και του *Picturesque*, συνδέεται με την εμφάνιση του Αργ. Αδαλή

στο αρχιτεκτονικό προσκήνιο της Μυτιλήνης. Η ανάθεση σε αυτόν σημαντικού αριθμού επιβλητικών κτιρίων, δημοσίων και ιδιωτικών, θα πρέπει να αναζητηθεί εν μέρει στη συγγένειά του με την πλειονότητα των εντολέων του, ως απόγονος ο ίδιος επωνύμων μυτιληναίων οικογενειών, κυρίως όμως στο αδιαμφισβήτητο ταλέντο του.

Ο Αργ. Αδαλής εισηγείται πρότυπα διαμορφωμένα από με τις σπουδές του στην Αθήνα και τη Βαυαρία. Η επιλογή των πιο εντυπωσιακών αυτών στίλ του νεοκλασικισμού συνάδει όχι απλώς με την τεράστια εξάπλωση που είχε, ειδικά στην Κωνσταντινούπολη, το στίλ *Second Empire*, αλλά και με τα χαρακτηριστικά των εντολέων του, δηλαδή της ανερχόμενης κοσμοπολίτικης τάξης εμπόρων και επιχειρηματιών της διασποράς, που επεδίωκε την επίδειξη και τη χλιδή, και την οποία δύσκολα θα μπορούσε να εκφράσει η λιτότητα και η απέρρικτη μεγαλοπρέπεια της κλασικιστικής αναβίωσης των Αθηνών.

Η ακμάζουσα χριστιανική κοινότητα της Μυτιλήνης, των γαιοκτημόνων, εμπόρων και επιχειρη-

Δίδυμες κατοικίες του Γεωργίου Καψιμάλη (1912), εμπόρου στην Αίγυπτο, σε σχέδια του εισηγητή Κιόσκι της Μυτιλήνης (φωτ.: Λ. Εβερετ).

Η κατοικία του Νικολάου Ράλλη (περίπου 1912) αυτοδημιούργητου εμπόρου στην Αίγυπτο. Έκχρονων του αστικού μετασχηματισμού της ώριμης φάσης.

μπειρικού αρχιτέκτονα Ασημάκη Φούσκα, στην πε-

Είναι χαρακτηριστικό δείγμα τυπικής κατοικίας των

Η κατοικία του Αθανασίου Φο(υ)ρτούνα (1915), εμπόρου σαπωνοποιίας στη Βάρνα Βουλγαρίας, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Αργύρη Αδαλή, είναι τυπικό δείγμα των αστικών μεγάρων κατά τα πρότυπα του Second Empire (φωτ.: Λ. Εβερτ).

ματιών, κατήυθνε μεγάλο μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων της στη διαμόρφωση αστικής υποδομής στην πόλη, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Έτσι ανάμεσα στα 1880–1900 σημειώθηκε η ανέγερση των μεγαλοπρεπών δημοσίων και κοινωφελών οικοδομημάτων που διαθέτει μέχρι σήμερα η πόλη (το Δημαρχείο, το Α' Γυμνάσιο, το Παρθεναγωγείο), η διαμόρφωση χώρων κοινωνικού

εξοπλισμού (ελληνικό νεκροταφείο, δημοτικός κήπος κ.λπ.), η ανέγερση του μεγαλοπρεπούς ναού του Αγ.Θεράποντα, αλλά και η ατυχής ανακαίνιση με προσαρμογή στα νέα, εξευρωπαϊσμένα, πρότυπα των παλαιότερων, λεσβιακής αρχιτεκτονικής, εκκλησιών του 18ου αιώνα (Μητρόπολη, Αγ.Γεώργιος κ.λπ.). Συγχρόνως δημιουργήθηκε βιομηχανική και εμπορική υποδομή, με την α-

νέγερση 100 περίπου βιομηχανικών κτιρίων, πάμπολλων εργαστηρίων και κτιρίων επαγγελματικής χρήσης (ξενοδοχείων, γραφείων, τραπεζών κ.λπ.).

Σημείωση: Το κείμενο αντλήθηκε από τη διδακτορική διατριβή της γράφουσας με θέμα «Η αρχιτεκτονική των κατοικιών της ανώτερης τάξης της Μυτιλήνης, 1850–1930» που πρόκειται να υποστηριχθεί στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών.

Βιομηχανικά κτίρια

Ελαιοτριβεία και σαπωνοποιεία με επιβλητική αρχιτεκτονική προσαρμοσμένη στον περιβάλλοντα χώρο

Του **Νίκου Σηφουνάκη**

Αρχιτέκτονα, βουλευτή νομού Λέσβου

Η ΛΕΣΒΟΣ μια γεωγραφικά απομονωμένη νησιώτικη περιοχή, από τον 18ο αιώνα δρομολογεί τη βιομηχανική της ανάπτυξη. Από τα μέσα του 19ου αιώνα έως την απελευθέρωση του 1921, αλλά και μέχρι το 1922, γνωρίζει μοναδικές στιγμές οικονομικής άνθησης. Με τη μικρασιατική καταστροφή, αρχίζει η παρακμή.

Στα 1909, σύμφωνα με τον Οικονόμου Τάξη, στη Λέσβο λειτουργούν 125 εργοστάσια και συγκεκριμένα: 57 ελαιοτριβεία, 25 σαπωνοποιεία, 17 βυρσοδεψεία, 8 αλευροποιεία, 5 πυρηνελαιοεργοστάσια, νηματουργεία, βαφεία, υφαντήρια, μακαρονοποιεία, μηχανουργεία, ορυχείο ταλκ, κ.ά. Αυτή η ανάπτυξη έφερε ακμή στη ναυτιλία. Σημειώνουμε ότι μόνο στο Πλωμάρι στα 1874, υπήρχαν 120 πλοία διαφόρων χωρητικότητας που ταξίδευαν στη Ρωσία, στη Ρουμανία, στη Σαμψούντα, στην Τραπεζούντα κι όλη τη Μαύρη Θάλασσα. Αλλά και στη Μεσόγειο, από την Αλεξάνδρεια και τη Γένοβα μέχρι τη Μασσαλία και τη Βαρκελώνη. Όλες οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης και η Ρωσία, διατηρούσαν στη Μυτιλήνη ωραία προξενικά κτίρια.

Γενικά η αγροτική οικονομία, διά μέσου επίσης της κτηνοτροφίας και των τυροκομείων, ήταν ισχυρή και συναγωνιζόταν εκείνη του λαδιού και του σαπουνιού. Κορωνίδα δε όλων αυτών η «Τράπεζα Μυτιλήνης», για να μη λησμονούμε τα λουτροθεραπευτήρια που δέχονταν πελατεία από Ανατολή και Δύση.

Επιβλητικά κτίρια

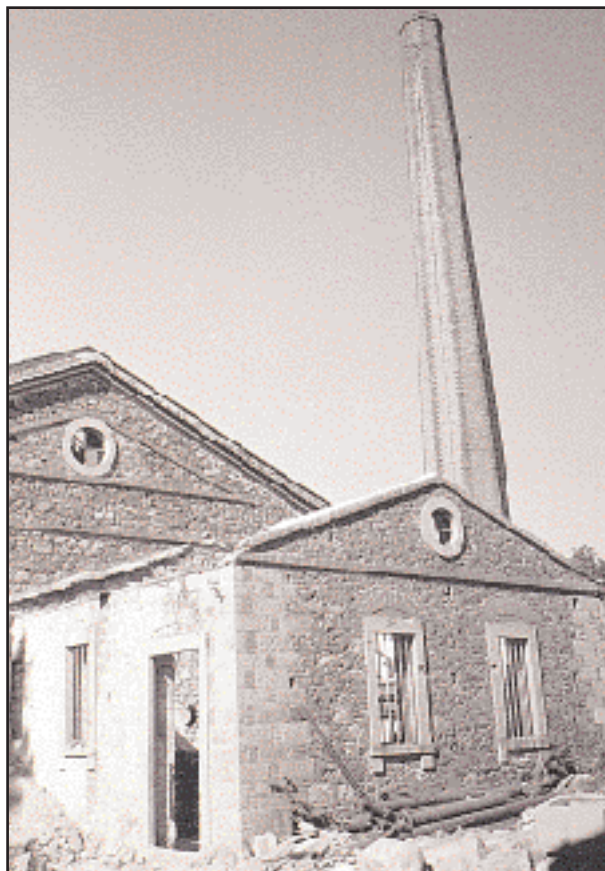
Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα η επεξεργασία της ελιάς γινόταν με πρωτόγονο τρόπο, μέσα σε μικρά κτίρια, στο κέντρο σχεδόν πάντοτε του οικισμού. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ελαιοτριβεία στις κοινότητες Πλαγιά και Νεοχώρι. Από το 1870 και μετά, με τον ερχομό των πρώτων ατμομηχανών –κυρίως εγγλέζικων– αρχίζει η κατασκευή των νέων μεγάλων και επιβλητικών βιομηχανικών κτιρίων, κυρίως ελαιοτριβείων και σαπωνοποιείων.

Σε κάθε δήμο κατασκευαζόταν το ιδιωτικό ελαιοτριβείο και στη συνέχεια οι συντεχνίες, με τη βοήθεια πολλών φορές και της εκκλησίας, έστηναν το δικό τους εργοστάσιο, όπως του Αϊ-Γιώργη στον Πολιχνίτο ή τη Μηχανή του Αγίου στον Μανταμάδο, για να γλιτώσουν από την εκμετάλλευση του ενός.

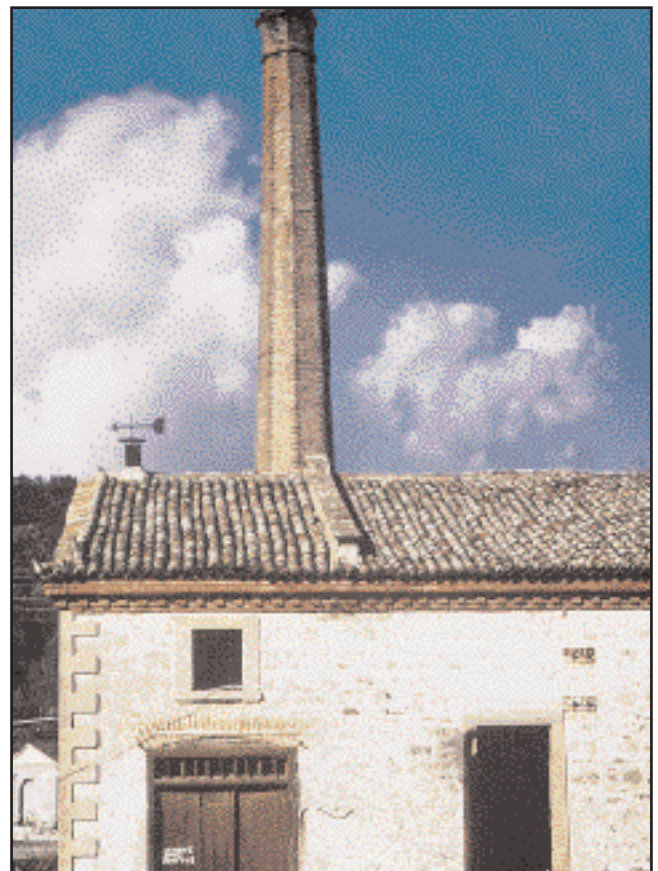
Στις μέρες μας, 77 χρόνια μετά το «'22», η Λέσβος εξακολουθεί να διαθέτει 11 εκατομμύρια ελαιόδενδρα. Ο λαός της επιμένει στην ελαιοκαλλιέργεια και το λάδι είναι ο βα-

Το σαπωνοποιείο Ι. Πούλια στο κέντρο του οικισμού Πλωμάρι. Τα σαπωνοποιεία της Λέσβου ακολουθούν την εξέλιξη των ελαιοτριβείων από τα μέσα του 19ου αι. και είναι μεγαλοπρεπή κτίρια με ορθογώνια κάτοψη και τρεις ορόφους (φωτ.: από το βιβλίο του Ν. Σηφουνάκη «Βιομηχανικά κτίρια στη Λέσβο, Ελαιοτριβεία - Σαπωνοποιεία», 19ος - αρχές 20ού αιώνα», εκδ. «Καστανιώτη»).

Το ελαιοτριβείο και ο αλευρόμυλος της Αγ. Παρασκευής, κτίρια των αρχών του 19ου αι., με λιτή αλλά μεγαλοπρεπή αρχιτεκτονική που εντυπωσιάζει αλλά και προσαρμόζεται στον περιβάλλοντα χώρο.

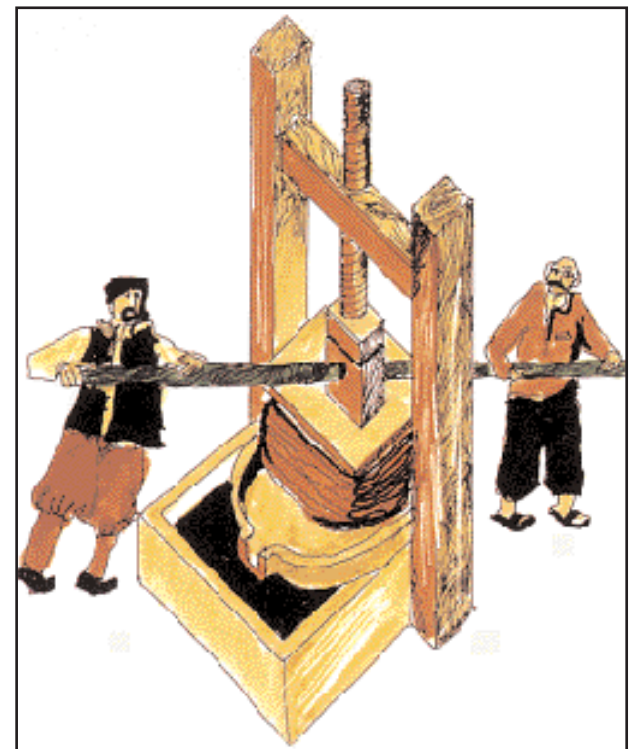
Το κοινοτικό ελαιοτριβείο στον Μανταμάδο. Το κεντρικό κτίριο του ελαιοτριβείου καθώς και τα άλλα συνοδευτικά κτίρια εκφράζουν την «επίσημη αρχιτεκτονική» των δημοσίων κτιρίων στην απέναντι Αιολίδα, αλλά και στην Ιωνία.

Αριστερά: Το ελαιοτριβείο Βασιλείου στην Κοινότητα Λουτρών, από τα ωραιότερα βιομηχανικά κτίρια της Λέσβου. Κτίστηκε στις αρχές του 19ου αι., όταν το ελληνικό στοιχείο που ανθούσε στη Μ. Ασία και στα νησιά, αναζητώντας μια αρχιτεκτονική μορφολογία που να το εκφράζει, απέρριψε τις ανατολίτικες επιρροές και επέλεξε την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική μορφολογία η οποία περιέκλειε το πνεύμα του αρχαίου ελληνικού κλασικισμού. Δεξιά: Το πιεστήριο του ελαιοτριβείου Βόμβα στην Αγ. Μαρίνα, του μόνου που συνεχίζει να λειτουργεί με τον παλιό τρόπο.

Το ελαιοτριβείο Βρανά στον οικισμό Παπάδος στον Κόλπο της Γέρας. Βιομηχανικό συγκρότημα μοναδικής συμμετρίας, κτισμένο το 1887 με επιρροές από την εγγλέζικη βιομηχανική αρχιτεκτονική της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης (1760-1830). Μπορούμε να πούμε ο προσαρμοσμένος νεοκλασικισμός της Λέσβου.

Χειροκίνητο πιεστήριο, είδος σε χρήση έως τα μέσα του 18ου αι.

σικός κορμός της οικονομίας της. Το νησί διαθέτει επίσης περισσότερα από εκατό βιομηχανικά συγκροτήματα των οποίων τα κουφάρια είναι αρχιτεκτονικά μνημεία. Εξακολουθούν να υψώνονται περήφανα, αλλά χρόνο με το χρόνο η στατική τους επάρκεια επιδεινώνεται.

Στους χώρους των εργοστασίων, στην ύπαιθρο της Λέσβου και τους εκπληκτικά διατηρημένους αρχιτεκτονικά οικισμούς, ο χρόνος έχει σταματήσει στα 1870, τότε που έφθαναν από τη Σμύρνη οι πρώτες ατμομηχανές και τα πιεστήρια του ΙΣΗΓΟΝΗ.

Επιστολόχαρτο της βιομηχανίας Ισηγόνη στη Σμύρνη, με την εικόνα του βιομηχανικού συγκροτήματος.

Τα μεσαιωνικά κάστρα

Ιστορία και αρχιτεκτονική των σωζόμενων φρουρίων της Λέσβου

Το φρούριο της Μυτιλήνης είναι το μεγαλύτερο της Μεσογείου και κτίστηκε πιθανώς από τον Ιουστινιανό. Το 1373 ανακαινίστηκε από τον Γενοιάτη Φραγκίσκο Α' Γατελούζο, ο οποίος πρόσθεσε το οικισμό των Γατελούζων δίπλα στα 4B των Παλαιολόγων από τους οποίους έλαβε τη Λέσβο ως προίκα. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας στο φρούριο προστέθηκε η συμπληρωματική οχύρωση του Κάτω Κάστρου. (Οι φωτογραφίες του κειμένου είναι της Λίζας Εβερτ από το βιβλίο «Λέσβος η Αιολική» με κείμενα Α. Αρχοντίδου, Λ. Αχειλαρά, Π. Αργύρη, εκδ. «Αστερισμός - Λίζα Εβερτ», 1995).

Της **Χριστιάνας Λούπου-Ρόκου**

Προϊσταμένης της 14ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λέσβου

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ τοπογραφία της Λέσβου είναι ακόμη υπό έρευνα και από τα κάστρα της, που υψώνουν ακόμα σήμερα τα επιβλητικά τείχη τους πάνω από τις σύγχρονες πόλεις, μόνο μια σύντομη εικόνα της αμυντικής οργάνωσης του νησιού μπορούμε να έχουμε. Η Λέσβος, που από τον 9ο έως τον 11ο αι. φιλοξενούσε τους ανεπιθύμητους των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, φαίνεται ότι μέχρι και τα μέσα του 13ου αι. δεν είχε πολλές οχυρές θέσεις. Σ' αυτό συνηγoreί και η ευκολία με την οποία την καταλάμβαναν οι κάθε λογής επιτιθέμενοι (ο Τούρκος πειρατής Τζαχάς το 1089 και οι Ενετοί από το 1128 μέχρι το 1204). Η αμυντική οργάνωση της Λέσβου αρχίζει να αναφέρεται σε κείμενα του 14ου αι. και αφορά οχυρές μονές και οχύρωση λεσβιακών κωμών.

Το φρούριο της Μήθυμνας υψώνει τα τείχη του πάνω από τον γραφικό οικισμό του μεσαιωνικού Μολύβου. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία ανέγερσής του, αλλά οι πρώτες μαρτυρίες γι' αυτό ανάγονται στον 14ο αι., οπότε αντιστάθηκε στον Γενουάτη ηγεμόνα της Φώκαιας D. Cattaneo (1334) και επισκευάστηκε από τον Φρ. Γατελούζο (1373). Τον 17ο αι. στο εσωτερικό του που κατοικείται, υπήρχαν 350 σπίτια.

Οι περισσότερες μαρτυρίες που έχουμε για τα κάστρα-σύμβολα της φεουδαρχικής οργάνωσης της κοινωνίας είναι από τους περιηγητές. Το 1422 απαριθμούνται από τον μοναχό περιηγητή Buonadumonti επτά κάστρα. Πρόκειται για τα φρούρια Πέτρας (στο Βράχο της Παναγιάς), Μολύβου, Ιερών (Παλαιόκαστρο Γέρας), Κυδωνίας (Μπαλτζίκ, στη χερσόνησο της Πλάτης, όπου και οι ναοί Αγ. Σπυρίδωνα και Αγ. Δημητρίου), Αγίων Θεοδώρων, Βασιλικών (παρα τον ναΐσκο του Αγίου Νικολάου στο Σκαμιούδι Λισβορίου) και των Κεραμείων (από τα σπουδαιότερα της περιόδου, σε άγνωστη μέχρι σήμερα θέση της περιοχής).

Φρούριο Μήθυμνας

Το φρούριο της Μήθυμνας υψώνεται πάνω από τον γραφικό οικισμό του μεσαιωνικού Μολύβου, από τους βυζαντινούς χρόνους. Δεν έχουμε συγκεκριμένη χρονολογία για την ανέγερση του φρουρίου, αλλά γνωρίζουμε ότι το 1334 αντιστάθηκε στο Γενουάτη ηγεμόνα της Φώκαιας

Domenico Cattaneo. Καταλαμβάνει τη θέση της αρχαίας ακρόπολης του 5ου π.Χ. αι. και επισκευάστηκε το 1373 από τον Φραγκίσκο Γατελούζο. Το 1445 επιτέθηκε στο κάστρο ο Μουράτ Α' και οι κάτοικοι ήταν έτοιμοι να παραδοθούν, αλλά τους ενθάρρυνε η Οριέτα Ντόρια-Δορίνου, σύζυγος του ηγεμόνα και έτσι το νησί παρέμεινε στη βυζαντινή επικράτεια, διοικούμενο από τους Γενουάτες. Όμως το κάστρο δεν μπόρεσε να αντισταθεί στην εξέλιξη της πυροβλητικής τέχνης και έπεσε αμαχητί στον Μωάμεθ Β' το 1462.

Με την έναρξη της τουρκοκρατίας πολλοί Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στο Μόλυβο και μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού μεταφέρθηκε στην Αχυρώνα (Καλλονή). Φαίνεται ότι όλον τον 17ο αι. το φρούριο κατοικείτο, αφού το 1687 αναφέρεται από τον καθολικό ιερέα De Burgo, ότι στο εσωτερικό του υπήρχαν 350 σπίτια. Αντίθετα κατά τον 18ο αι. (1789) βρισκόταν σε κακή κατάσταση και άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπεται, έτσι που το 1794 αναφέρεται μόνο μια τουρκική φρουρά 150 στρατιω-

τών στον χώρο του. Την ίδια περίοδο οι 2000 Έλληνες και Τούρκοι κάτοικοι του Μολύβου, φτάνοντας σε οικονομική και πνευματική άνθηση, περνούν στον εκτός των τειχών χώρο-στο Burgo-με τα διώροφα λιθόκτιστα σπίτια του, που χτίστηκαν ημικυκλικά γύρω από το κάστρο. Με την πάροδο των ετών (1855), οι περιηγητές αναφέρουν ότι το κάστρο είναι τόσο εγκαταλειμμένο που τα κανόνια του ταιριάζουν περισσότερο σε Μουσείο.

Από αρχιτεκτονικής πλευράς στα βορειοανατολικά υψώνεται η ακρόπολη, η οποία είναι οχυρωμένη περιμετρικά και έχει επάλξεις και προς τον εσωτερικό χώρο του κάστρου. Το κάστρο φέρει 10 πύργους, χτίστηκε εξ αρχής επί Γατελούζων και φέρει πολλές τουρκικές προσθήκες. Στα νοτιοδυτικά βρίσκεται η εξωτερική από τις τρεις διαδοχικές πύλες που διαθέτει. Στο δυτικό και βορειοδυτικό τμήμα των τειχών διασώζεται η παλαιότερη γενουάτικη δόμηση, η οποία είναι προσεγγισμένη και ψευδοϊσόδομη, ενώ στο νοτιοδυτικό τμήμα του υπάρχουν τουρκικές μικροεπι-

σκευές που μιμούνται το ψευδοϊσόδομο σύστημα. Επειδή η δυνατότητα αντίστασης των υπερασπιστών σε καιρό πολέμου εξαρτιόταν κατά πολύ από την κάλυψη των αναγκών ύδρευσης, υπήρχε ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους, μια μεγάλη δεξαμενή χωρητικότητας 15.000 κυβικά μέτρα, η οποία είναι και το μοναδικό σωζόμενο τμήμα του κάστρου αυτής της περιόδου.

Άλλα κάστρα

Στα παραπάνω κάστρα έρχονται να προστεθούν ακόμη δεκαέξι: του Καστρελλίου Παπάδου (σε ανταπόκριση με το κάστρο της Γέρας), των Αγίων Θεοδώρων (στο Οβριόκαστρο, όπου η αρχαία Αντισσα), της Ερεσού (του οποίου σώζονται τμήματα των τειχών στο επίπεδο θεμελίωσης, ένας αμυντικός πύργος σε ικανό ύψος, πολλά οικοδομικά λείψανα, καθώς και υπόγεια κτίσματα και δεξαμενές), των Παρακοίλων (στο Καστρέλλι του Αγίου Γεωργίου), της Βρίσας, των Λουτρών, του Μελανου-

Συνέχεια στην 28η σελίδα

Το φρούριο του Σιγρίου είναι μεταξύ αυτών που διασώζονται σχεδόν ακέραια και χρονολογείται εξ ολοκλήρου στην οθωμανική περίοδο (1757).

Συνέχεια από την 27η σελίδα
 δίου, το Παλιόκαστρο Καλλονής (που υψώθηκε κατά τον Μεσαίωνα, στη θέση της αρχαίας Αρίσβης-στα Καλλόνια Χισάρ, χρησιμοποιώντας τα ερείπια του αρχαίου τείχους και κατοικήθηκε μέχρι το 1449), του Ξηροκάστρου (που εγκαταλείφθηκε μέσα στον 16ο αι.), του Κόρακος (ή Παλιόκαστρο ή της Κλειούς ή της Αγίας

Κυριακής), το Καστρέλλι Στύψης (μεσαιωνικό οχυρό εντός του κτήματος Κορφιού), του Σκουτάρου (όπου υπάρχουν τα ερείπια βίγλας), της Θερμής και του Παλιοκάστρου Σιγρίου. (Κατά τη διάρκεια πρόσφατης επιφανειακής έρευνας στην ευρύτερη περιοχή του βυζαντινού Παλιοκάστρου Σιγρίου και συγκεκριμένα στη χερσόνησο που βρίσκεται απέναντι

από εκείνη, όπου υψώνεται το προαναφερθέν φρούριο, διαπιστώθηκαν ερείπια τετράγωνου πύργου βυζαντινών χρόνων, ίχνη λιμενοβραχίονα και άφθονων οικοδομικών λειψάνων, πολύ κατεστραμμένων, που στοιχειοθετούν την ύπαρξη οικισμού μεσαιωνικών χρόνων στην περιοχή). Μεταξύ των φρουρίων που διασώζονται σχεδόν ακέραια, βρίσκεται και

το φρούριο του Σιγρίου, που χρονολογείται εξ ολοκλήρου στην οθωμανική περίοδο (1757).

Στολίδι της Μυτιλήνης

Το σημαντικότερο απ' όλα είναι το φρούριο της Μυτιλήνης, που πρέπει να αποφασίστηκε η κατασκευή του μετά το 534 μ.Χ. και τη λεηλασία της πόλης από τους 400 βανδάλους αιχμαλώτους του στρατηγού Βελισάριου. Το κάστρο χτίστηκε στον χώρο της αρχαίας ακρόπολης της Λέσβου, πιθανώς από τον Ιουστινιανό, για να ελέγχει το νότιο πέρασμα του νησιού. Η οικοδομική αυτή φάση επιβεβαιώνεται από την ανατολική πλευρά των τειχών (που διακρίνεται κυρίως από την εσωτερική πλευρά) και την πύλη του μεσαιού κάστρου. Χαρακτηρίζεται από βιαστικό ακατάστατο χτίσιμο και χρήση πολλών αρχαίων σπολίων. Όπως δείχνουν τα ερείπια, εξωτερικά η πύλη προστατευόταν από ένα τετράγωνο πύργο και ένα τμήμα τείχους που έβαινε κάθετα προς το φρούριο και σχημάτιζε διάδρομο. Ενθύμια της βυζαντινής περιόδου είναι και η δεξαμενή που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά.

Το 1355 μ.Χ. ο Γενουάτης Φραγκίσκος Α' Γατελούζος νυμφεύεται την Μαρία Παλαιολογίνα, αδελφή του βυζαντινού αυτοκράτορα Ιωάννη Ε', λαμβάνει σαν προίκα τη Λέσβο και ανακαινίζει το φρούριο το 1373. Το οικοδόμημα των Γατελούζων με το φοιτωτικό κόσμημα, έρχεται να προστεθεί δίπλα στα βυζαντινά 4 Β των Παλαιολόγων και στο κάστρο συγκεντρώνεται κάθε επίσημη λατινική παρουσία του νησιού.

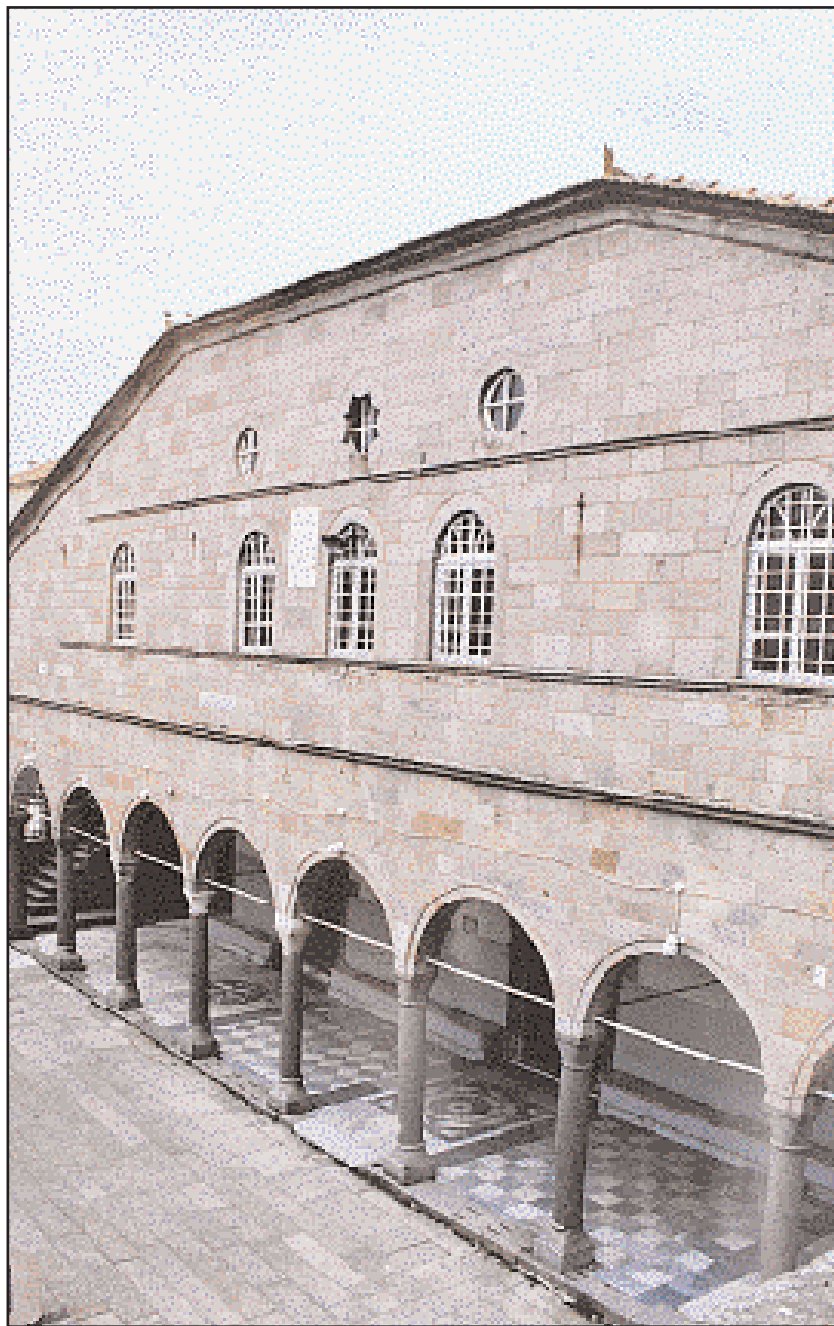
Μετά την τουρκική κατάκτηση του 1462, τα τείχη επισκευάζονται από τις καταστροφές που υπέστησαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας και αποκτούν στην επιφάνειά τους τα γνωστά μιστρίσματα από παχύ ασβεστοκονίαμα. Επιπλέον, προκειμένου να συνδεθεί το κάστρο με τον βόρειο λιμένα, έρχεται να προστεθεί στη βόρεια και βορειοανατολική πλευρά του κάστρου ο θαλασσινός προμαχώνας με την πύλη Σαπλιτζιά, όλη η οχύρωση του Κάτω Κάστρου και μια νέα πύλη-η Ορτά Καπού, μπροστά από τη γενουάτικη βορειοδυτική είσοδο, η οποία πλέον μετατρέπεται σε εσωτερική. Έτσι το κάστρο συμπληρώνεται με ένα ακόμα τμήμα και παρουσιάζεται με τη σημερινή του τριμερή διάταξη: το Ανω Κάστρο με είσοδο από τα νότια, το Μεσαίο με είσοδο από τα δυτικά, μέσα στο οποίο υψώνονται όμορφα οικοδομήματα (Πύργος της Βασιλίσσας, Μενδρεσές, Φυλακές, Τεκές, Κρήνη, Χαμάμ) και σώζονται άλλα στο ύψος της θεμελίωσης (παλαιохριστιανική βασιλική, Ιερό της Αφροδίτης και Τζαμί) και το Κάτω, που φιλοξενούσε 80 σπίτια και παρουσιάζεται σήμερα με κατεστραμμένη τη βόρεια πύλη του από τη διέλευση του παραλιακού δρόμου. Παρά την κακή κατάσταση διατήρησης των τειχών του, το μεγαλύτερο φρούριο της Μεσογείου παραμένει ακόμη και σήμερα, το στολίδι της πολύ όμορφης Μυτιλήνης, πρωτεύουσας της ακριτικής Λέσβου.

Ο ΡΟΛΟΣ της Εκκλησίας στην τουρκοκρατούμενη Λέσβο υπήρξε καθοριστικός κατά τη διάρκεια μιας μακράς κατοχής 450 ετών. Η οθωμανική κυριαρχία μέσα απ' το θρησκευτικό και πολιτικό πλαίσιο του Ισλάμ, με τις σαφείς διακρίσεις ανάμεσα σε πιστούς και απίστους, θα ευνοήσει τη δημιουργία εθνικοθρησκευτικών κοινοτήτων.

Οι υπόδουλοι Έλληνες στην προσπάθειά τους για τη διαφύλαξη της ταυτότητάς τους θα επιχειρωθούν γύρω από την Εκκλησία, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα ευρύ κοινοτικό πνεύμα. Έτσι η Εκκλησία πέρα απ' τη θρησκευτική της υπόσταση θα αποκτήσει και κοσμική.

Ο ενοριακός ναός αποτελεί χώρο ιερό, απαραβίαστο από τους Οθωμανούς και ταυτόχρονα τον ακρογωνιαίο λίθο της συγκρότησης της Ελληνορθόδοξης κοινότητας. Δεν είναι απλώς ένας χώρος λατρευτικού χαρακτήρα, αλλά και χώρος κοινωνικών και κοινοτικών συναθροίσεων. Στον ενοριακό ναό λαμβάνουν χώρα όλες οι οικονομικές και νομικές πράξεις των κατοίκων (προικοσύμφωνα, δωρεές, κ.τ.λ.), οι οποίες συντάσσονται και επικυρώνονται από τους ιερείς και τους επιτρόπους και φυλάσσονται στο αρχείο του ναού. Η Εκκλησία αποτελεί φορέα πρόνοιας για την παιδεία, τους φτωχούς και τους αρρώστους. Συχνά παίζει τον ρόλο ισχυρού χρηματοπιστωτικού οργανισμού. Το πολυσύνθετο αυτό πλέγμα σχέσεων αποκρυσταλλώνεται από τις αρχές του 18ου αι. και η χορηγία για τη ναοδομία αποτελεί το μέτρο ανάπτυξης της κοινότητας των υπόδουλων Ελλήνων. Οι ενοριακοί ναοί στη Λέσβο αποτελούν κατά κανόνα κοινοτικά έργα.

Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Λέσβο πριν από τον 18ο αι. αριθμεί ελάχιστα σωζόμενα μνημεία, κυρίως στον τύπο της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής. Οι ναοί αυτοί έχουν μικρό μέγεθος, λιτή εξωτερική εμφάνιση και κατάκοσμο εσωτερικό χώρο. Ο «Χριστός» στο μικρό χωριό Παπιανά στον κάμπο της Καλλονής ανάγεται στην περίοδο αυτή. Τα στοιχεία για τα κτίρια τόσο τα κοσμικά όσο και τα εκκλησιαστικά στην περίοδο αυτή είναι λιγοστά. Πολλοί λόγοι συντελούν σε αυτό: το σεισμογενές της περιοχής, η ευπάθεια των κατασκευών, συνήθως από ευτελή υλικά. Το νεωτεριστικό πνεύμα του επόμενου αιώνα θα ανακαινίσει εκ βάθρων τους «ακαλλείς και πάνυ σμικρότατους ναούς», όπως διαβάζουμε στην κτητορική επιγραφή του Ταξιάρχη στον Μανταμάδο, αναπτύσσοντας τον τύπο της τρικλίτης βασιλικής.

I.N. Ταξιρχών Αγ. Παρασκευής (19ος αι.), Δυτική όψη.

Μεταβυζαντινοί ναοί

Μνημεία παραδοσιακής ελληνικής αρχιτεκτονικής

I.N. Ταξιρχών Υψηλομετώπου (19ος αι.), άποψη του εσωτερικού.

Εως το α' ήμισυ του 18ου αι. διατηρείται το μικρό μέγεθος και η λιτή εξωτερική εμφάνιση των ναών (Αγ. Γεώργιος Ανεμώνιας, Αγ. Νικόλαος Πέτρας). Χωροθετούνται σε ιδιαίτερο τοιχισμένο περίβολο με στεγασμένη είσοδο, σε χαμηλότερη στάθμη από τα γύρω κτίρια, ενώ η κατασκευή οικοδομικά και μορφολογικά δεν διαφοροποιείται από τα κοσμικά κτίρια.

Από τα μέσα του 18ου αι. εμφανίζεται στη Λέσβο ο αρχιτεκτονικός τύπος της τρικλίτης βασιλικής που συναντάμε σε όλη τη Β. Ελλάδα. Αρχίζει μια μακρά περίοδος ανοικοδόμησης τρικλίτων βασιλικών μεγάλου μεγέθους, συνήθως σε θέσεις όπου υφίστατο παλαιότεροι ναοί. Το μέγεθος και η εσωτερική πολυτέλεια του ναού ήταν ενδεικτικά της οικονομικής ευρωστίας και των προνομίων που απολάμβανε η κοινότητα.

Η τρικλίτη ξυλόστεγη βασιλική αποτελείται από ενιαίο λίθινο κελυφος με προστώο και γυναικωνίτη επάνω από αυτό. Η εξωτερική τοιχοποιία, ιδιαίτερα επιμελημένη παραμένει εμφανής, εκτός από το κατώτερο τμήμα της δυτικής όψης που επιχρίεται, ώστε να τονισθεί η κιονοστοιχία του προστώου. Συχνά στη δυτική όψη συναντάμε επιγραφές κτητόρων και καλφάδων.

Ο εσωτερικός της χώρος με τις κιονοστοιχίες των κλιτών και η διαμόρφωση της οροφής καλύπτονται από ξύλινη κατασκευή. Αρχικά η ξύλινη κατασκευή της οροφής είχε κοσμικό διάκοσμο επηρεασμένον από το τουρκοπαρόκ (Κοίμηση Λαφιώνας, Αγ. Ερμόλαος Παλαιοκήπου). Από τον 19ο αι. η οροφή του κεντρικού κλίτους καμυλώνεται και κατασκευάζεται από μπαγδατί με άφθονο γύψινο διάκοσμο (Παναγία Αγιάσου, Παναγία Πέτρας, Ι. Μ. Ταξιρχών Μανταμάδου, Ταξιάρχες Αγ. Παρασκευής). Η ισχυρή παράδοση των τρικλίτων βασιλικών θα ενσωματώσει προς το τέλος του 19ου αι.

αρκετά στοιχεία νεοκλασικισμού και δυτικότερες επιρροές (Μητροπολιτικός ναός Αγ. Αθανασίου, Αγ. Συμεών). Τα ψηλά ξυλόγλυπτα τουρκοπαρόκ τέμπλα, συχνά χρυσωμένα και οι αξιόλογες μεταβυζαντινές εικόνες συμπληρώνουν μοναδικά τον εσωτερικό χώρο των ναών αυτών.

Σχεδόν σε όλα τα χωριά του νησιού συναντάμε τρικλίτες βασιλικές, μνημεία παραδοσιακής ελληνικής αρχιτεκτονικής σε συνεχή χρήση για δυο και τρεις αιώνες, τα οποία αλλοιώνονται συστηματικά, λόγω έλλειψης παιδείας για τη σωστή διαφύλαξή τους. Η πλούσια αυτή κληρονομιά δημιουργήθηκε στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας και αποτελεί μια άγνωστη Ελλάδα, την οποία οφείλουμε να γνωρίσουμε και να διαφυλάξουμε.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ των κτιρίων της Λέσβου είναι μια σημαντική πτυχή της πολιτιστικής ιστορίας του τόπου. Εκφράζει εποχές ακμής της Λέσβου, κατά τις οποίες αναπτύχθηκε μια δυναμική σε πολλά επίπεδα, στο οικονομικό, κοινωνικό και μορφωτικό. Επιρροές από τη Δύση και την Ανατολή διαμόρφωσαν τη μορφολογία των κτιρίων μέχρι και τις αρχές του αιώνα μας. Πολλά κτίρια αξιόλογης αρχιτεκτονικής δημόσια και ιδιωτικά που σώζονται, δεσπόζουν μέχρι σήμερα και αποτελούν σημεία αναφοράς των πόλεων και οικισμών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο μεγάλος αριθμός σχολικών κτιρίων, αξιολογότερης αρχιτεκτονικής, που έχουν κτιστεί στα τέλη του προηγούμενου και αρχές του αιώνα μας, ακόμη και στους πιο απόμακρους και μικρούς οικισμούς της Λέσβου. Αρκετά από τα σχολικά κτίρια που βρίσκονται σε πόλεις και κωμοπόλεις, όπως το 1ο Γυμνάσιο Μυτιλήνης, της Αγίας Παρασκευής, της Ερεσού, της Καλλονής και άλλα, έχουν κατασκευαστεί σύμφωνα με μελέτες σημαντικών αρχιτεκτόνων της εποχής. Ενας από αυτούς είναι και ο Λέσβιος Αργύρης Αδαλής, μαθητής και συνεργάτης των γνωστών Γερμανών αρχιτεκτόνων Χάνσεν και Τσίλερ.

Από τα σημαντικότερα σχολικά κτίρια της Λέσβου είναι το 1ο Γυμνάσιο Μυτιλήνης και το Δημοτικό Σχολείο Καλλονής.

1ο Γυμνάσιο Μυτιλήνης

Το 1ο Γυμνάσιο Μυτιλήνης βρίσκεται στον πυρήνα του ιστορικού κέντρου της πόλης. Επιβλητικό κτίριο νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, έργο του Α. Αδαλή, δεσπόζει ακόμα και σήμερα, αποτελεί δε σημείο αναφοράς των κατοίκων της πόλης. Το κτίριο κατασκευάστηκε με δαπάνες των Μ. Μητρέλια και Ζ. Βουρνάζου (ευεργέτες του τόπου), καθώς και προσφορές ανώνυμων δημοτών. Η ανέγερσή του ξεκίνησε το 1888 και περατώθηκε το 1890. Τα νεοκλασικά αρχιτεκτονικά στοιχεία που διαμορφώνουν την είσοδο του κτιρίου, όπως οι κίονες που στηρίζουν τον εξώστη και το στηθαίο του εξώστη του α' ορόφου, είναι από λευκό μάρμαρο. Από το ίδιο μάρμαρο είναι και το εξωτερικό κλιμακοστάσιο. Η κάτοψη του κτιρίου αναπτύσσεται σε σχήμα Π και αποτελείται από ημιυπόγειους και ισόγειους χώρους στις δύο πτέρυγες (αίθουσες διδασκαλίας), στο δε κεντρικό τμήμα της κύριας εισόδου υπάρχει και α' όροφος όπου βρίσκονται οι βιβλιοθήκες και η μεγάλη αίθουσα τελετών. Στον εσωτερικό χώρο έχει δοθεί έμφαση στη διαμόρφωση

Το Δημοτικό Σχολείο Καλλονής, έργο του αρχιτέκτονα Α. Φούσκα, κτίστηκε από το 1923 ως το 1929. Με έντονα νεοκλασικά στοιχεία, το κτίριο δεσπόζει μέχρι σήμερα στο χώρο.

Δύο σχολικά κτίρια

Δείγματα της αξιόλογης αρχιτεκτονικής των σχολείων της Λέσβου

της εισόδου με κίονες και επιβλητικό κλιμακοστάσιο το οποίο οδηγεί στον α' όροφο και έχει βαθμιδές από λευκό μάρμαρο και περιτεχνο ξύλινο κιγκλίδωμα. Το κτίριο του 1ου Γυμνασίου Μυτιλήνης συνεχίζει να λειτουργεί μέχρι σήμερα ως σχολικό κτίριο, καθώς και σαν χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Το Δημοτικό Σχολείο Καλλονής βρίσκεται επί της εθνικής οδού Μυτιλήνης - Καλλονής - Μηθύ-

μνης. Κτίριο με έντονες νεοκλασικές επιρροές, κατασκευάστηκε σύμφωνα με τα σχέδια του αρχιτέκτονα Α.Φούσκα. Η κατασκευή του ξεκίνησε το 1923 και ολοκληρώθηκε το 1929 με δαπάνες της Κοινότητας Καλλονής, των Ομογενών Καλλονιατών Αμερικής και της Μονής Λειμώνος. Πρόκειται για πέτρινο κτίριο που αναπτύσσεται σε ισόγειο με ημιυπόγειους χώρους. Η κάτοψη του είναι σε σχήμα Γ με πρόβλεψη, σε μελλο-

ντική επέκταση, τη δημιουργία νέας πτέρυγας στην οποία θα στεγαζόταν το αμφιθέατρο του σχολείου. Η κάτοψη που θα προέκυπτε θα ήταν σε σχήμα Π.

Μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί η επέκταση οπότε το κτίριο έχει την αρχική του μορφή. Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στη διαμόρφωση της πρόσοψης με έντονα νεοκλασικά στοιχεία, όπως οι κίονες του περιστυλίου που κοσμούν την κεντρική είσοδο και τα αετώματα που δημιουργούνται στους δύο ακραίους όγκους, προσδίδοντάς του μεγαλοπρέπεια, με αποτέλεσμα το κτίριο να δεσπόζει μέχρι σήμερα στο χώρο. Η διαμόρφωση της πίσω όψης δεν ολοκληρώθηκε, πιθανόν λόγω έλλειψης των απαραίτητων κονδυλίων, δημιουργώντας έντονη αντίθεση με την τόσο επιμελημένα διαμορφωμένη πρόσοψη του κτιρίου.

Ο εσωτερικός χώρος του κτιρίου, εκτός τμήματος της κεντρικής εισόδου στο οποίο υπάρχει γύψινος διάκοσμος στην οροφή, είναι λιτά διαμορφωμένος. Σήμερα το κτίριο συνεχίζει να στεγάζει το Δημοτικό Σχολείο Καλλονής (70 ολόκληρα χρόνια συνεχούς λειτουργίας), καθώς και πολιτιστικές εκδηλώσεις, κυρίως τους θερινούς μήνες, στον αύλιο χώρο.

Το 1ο Γυμνάσιο Μυτιλήνης, επιβλητικό κτίριο νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, κτίστηκε τη διετία 1888-1890, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Α. Αδαλή.

«Το μάζωμα των Ελαιών εν Μιτυλήνη». Έργο του Θεόφιλου, 1933 (πηγή: «Θεόφιλος, Ζωγραφικοί πίνακες», εκδ. Δήμου Μιτυλήνης - Μουσείου Θεόφιλου, 1986).

Των Χριστίνας Γιούργα
Αγγέλας Λούμου

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος

«Θάμπωσαν τα μάτια μου καταμεσήμερο
Ιουλίου
από τις άπειρες κοπιές του ήλιου μέσα στα
κύματα
που κι αν ακόμη δεν υπήρχαν οι ελαιώνες
τέτοια στιγμή θα τους είχα επινοήσει»

Οδ. Ελύτης

Περίπατος στους ελαιώνες της Λέσβου

Ο ΛΑΤΡΗΣ της Μεσογείου, ακόμη και αν δεν διαθέτει τις γνώσεις για την ανάπτυξη της γεωργίας στην περιοχή, στην ερώτηση ποια είδη καλλιέργειας χαρακτηρίζουν τη Μεσόγειο θα απαντήσει αυθόρμητα «ελιά, αμπέλι, σιτάρι». Πράγματι, ο μακραιώνας πολιτισμός της έχει στηριχθεί πλήρως στα είδη αυτά, τα οποία και χαρακτηρίζουν το αγροτικό τοπίο.

Η Λέσβος, ειδικότερα, αποτελεί μια περιοχή που συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά του μεσογειακού χώρου και το αγροτικό της τοπίο χτίστηκε σύμφωνα με τους περιορισμούς και τις δυνατότητες που διαμόρφωσαν η τοπογραφία, το κλίμα, το έδαφος, η κοινωνία και η οικονομία.

Το ανάγλυφο του εδάφους, με τις λοφώδεις εκτάσεις και την περιορισμένη πεδινή έκταση, η έλλειψη ικανοποιητικών υδατικών πόρων και το μεσογειακό κλίμα επέβαλαν, ήδη από την αρχαιότητα, στο νησί τα είδη των τριών βασικών καλλιεργειών της Μεσογείου. Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και η νησιωτικότητα δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την επικράτηση της μιας από αυτές. Σήμερα η Λέσβος χαρακτηρίζεται από τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς και το αγροτικό της τοπίο· ο ελαιώνας είναι αυτό που προσδίδει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο νησί. Πράγματι περισσότερο από το 1/4 της έκτασης του νησιού καταλαμβάνεται από ελαιώνες.

Τον επισκέπτη στη Λέσβο εντυπωσιάζει το αγροτικό τοπίο, που χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία του ελαιώνα. Από τη στιγμή της προσέγγισης στο νησί το μάτι χάνεται στον ελαιώνα-δά-

Τα «σέτια», οι αναβαθμίδες χτισμένες με μόχθο αιώνων, δηλώνουν την επιμονή και υπομονή του ανθρώπου να καλλιεργήσει το άγονο και τραχύ βουνό, προστατεύοντας την ιερή ελιά.

σος που ξεκινά από τους πρόποδες και αναρριχάται στους λόφους και στα βουνά. Οι αναβαθμίδες αποτελούν εδώ το σημαντικό στοιχείο του τοπίου και δηλώνουν την επιμονή και υπομονή του ανθρώπου να διατηρήσει την καλλιέργεια κάτω από τις πράγματι δυσμενείς εδαφικές συνθήκες. Οι ελιές που καταλαμβάνουν τις ορεινές περιοχές είναι κυριολεκτικά οικοδομημένες. Τα

«σέτια» της Λέσβου είναι μοναδικά, αφού στην πλειονότητά τους στηρίζουν μεμονωμένα δένδρα και όχι συστάδες δένδρων. Η θέα μιας ενιαία καλλιεργούμενης επιφάνειας στο νησί είναι εντελώς εικονική, μια και στις περισσότερες περιοχές το κάθε δένδρο είναι μεμονωμένο και καταλαμβάνει έναν αυστηρά οροθετημένο χώρο, που του διατίθεται αποκλειστικά.

Και τι δεν έχει να αναλογιστεί ο οδοιπόρος των ελαιώνων. Την αισθητική τους αξία που διαφοροποιεί πλήρως το νησί από τα άλλα αιγαιοπελαγίτικα νησιά. Την επένδυση της ανθρώπινης εργασίας για τη δημιουργία του ελαιώνα-δάσους και την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της Λέσβου που στηρίχθηκε αποκλειστικά στην ελιά. Τη συμβολή τους ως συστημάτων για τη συντήρηση των πόρων (νερού και εδάφους) με τη δημιουργία ενός αξιοθαύμαστου δομημένου χώρου, που αποτρέπει τη διάβρωση και την απώλεια του νερού των βροχοπτώσεων.

Τη λειτουργική σημασία τους ως οικοσυστημάτων, που όντας πιο κοντά στα φυσικά μεσογειακά οικοσυστήματα –από κάθε άλλο ανθρώπινη προέλευσης σύστημα– παρουσιάζει μεγάλη βιολογική ποικιλότητα (χλωρίδας και πανίδας) και αποτελεί ένα χώρο αρμονικής συνύπαρξης ανθρώπινων δραστηριοτήτων και φύσης. Οι λιθόστρωτες οδοί προσπέλασης και τα πέτρινα γεφύρια έρχονται να συμπληρώσουν τη δομή του χώρου σεβόμενα το τοπίο.

Ο περιπατητής εδώ θα ανακαλύψει σίγουρα τη γοητεία του δάσους και την αφθονία των φυτικών και ζωικών ειδών που έχουν ως ενδιάμεσο τον ελαιώνα. Παράλληλα θα αισθανθεί το μέγεθος των κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών που οδήγησαν στην υποβάθμιση της παραγωγικής σημασίας του ελαιώνα στις μέρες μας και θα διαπιστώσει με τα ίδια του τα μάτια τη μετατροπή του σε φυσικό μεσογειακό οικοσύστημα μετά την εγκατάλειψη της καλλιέργειας.

Η ποικιλότητα του τοπίου των ελαιώνων της Λέσβου δημιουργεί επομένως έναν ιδανικό τόπο για τον φυσιολάτρη και το διανοητή, που μπορούν να συνδυάσουν τη ψυχαγωγία τους με τις πνευματικές τους ανησυχίες και να απολαύσουν ένα χώρο ανθρώπινων δραστηριοτήτων με χαρακτηριστικά φυσικού περιβάλλοντος.